

NEKATERI NAČINI REŠEVANJA DELAVSKIH SOCIALNIH VPRAŠANJ NA SLOVENSKEM DO LETA 1922

France Kresal*

UDK 368.4(497.12)»1854/1922«

France KRESAL, scientific collaborator, the Institute for the History of Labour Movement, 61000 Ljubljana, Yu: SOME METHODS FOR THE SOLUTION OF THE LABOUR SOCIAL PROBLEMS IN SLOVENIA UP TO THE YEAR 1922.

The treatise discusses the definition of the labour social status and the methods applied to reform it, the social political measures of the state and its social service, as well as the chief repressive steps of the state directed towards the suppression of the external symptoms of the unsettled social problems.

V razpravi bom obravnaval nekatere načine reševanja delavskih socialnih vprašanj na Slovenskem od začetkov industrializacije sredi 19. stoletja do leta 1922, ko je bila v stari Jugoslaviji sprejeta nova enotna jugoslovanska socialna zakonodaja. Ker je bilo skoraj celotno slovensko ozemlje do konca prve svetovne vojne v okviru avstro-ogrske monarhije, oziroma njene avstrijske polovice, sem najprej obravnaval socialnopolitični položaj delavstva po avstrijski socialni zakonodaji. Po nastanku stare Jugoslavije so nastopile nove socialnopolitične in gospodarske razmere. Razvila se je nova socialna zakonodaja, ki je bila deloma rezultat tradicij različno se razvijajočih dežel, ki so se združile v skupno državo, deloma rezultat centralistične in unitaristične politike nove države, deloma pa tudi posledica revolucionarnega vrenja ob koncu prve svetovne vojne in silno razgibanega delavskega gibanja. Vse to je imelo za posledico, da je bila nova jugoslovanska socialna zakonodaja sprejeta šele leta 1922. Dotlej je v Sloveniji veljala v splošnem še vsa avstrijska, ki so jo le deloma popravljale in dopolnjevale nove jugoslovanske uredbe in jo prilagajale novim razmeram.¹ Do razpada avstro-ogrske monarhije sem obravnaval vse slovensko ozemlje, po nastanku stare Jugoslavije pa le Slovenijo v mejah nove države.

Industrijska revolucija v začetku 19. stoletja in hitrejši razvoj industrije, ki ji je sledil, je povzročil naglo naraščanje prebivalstva in koncentracijo delavstva v mestih in industrijskih središčih, ne da bi bili hkrati urejeni primerni delovni in življenjski pogoji za te ljudi. S tem pa so se kopičila tudi nezdrava

* France Kresal, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, Trg revolucije 1.

¹ Prim. France Kresal, Pregled razvoja delavske zaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite v Sloveniji med obema vojnama. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, letnik VIII—IX, Ljubljana 1969, str. 103—191.

socialna stanja in motnje, ki jih je povzročalo neomejeno izkoriščanje delavstva, njegov brezpravni položaj, zatiranje in revščina. Obstajanje in reševanje teh problemov, to je iskanje vzrokov socialnih motenj in sredstev ter načinov za njihovo odstranjevanje, ki jih je vodila družba, imenujemo socialno vprašanje delavstva. Vendar sam objektivni obstoj socialnih motenj še ni dobil pomena socialnega vprašanja; obstajati so morali še določeni subjektivni pogoji. Družba je morala na nek način pokazati odpor proti družbenim motnjam, morala je prek organov, ki so jo predstavljali, izraziti voljo te motnje odpraviti ali vsaj omiliti, ne pa samo s sredstvi represije vzdrževati socialni mir. Morala je biti dosežena določena stopnja razredne zavesti delavstva in njegove organiziranosti, moralo je biti vzpostavljeno določeno razmerje sil med obema družbenima razredoma samima in državo.

Dokler se delavstvo ni povzpelo do svoje razredne zavesti in določene stopnje organiziranosti, dokler je bil posamezen delavec v odnosu do delodajalca sam in brez zaščite, vprašanje njegovega izkoriščanja in izboljšanja njegovih delovnih in življenjskih razmer ni bilo obravnavano kot socialno vprašanje, ni bilo obravnavano kot vprašanje, ki zadeva družbo kot celoto in državo. Vprašanje omejitve izkoriščanja delavcev v delovnem procesu in vprašanje izboljšanja njegovih delovnih in življenjskih razmer sta bili stvar individualnega pogajanja med posameznimi delavci in delodajalci, pri katerem pa je moral delavec kot ekonomsko šibkejša stran enostavno sprejeti pogoje, ki mu jih je delodajalec diktiral.

Delavsko vprašanje je dobilo pomen socialnega vprašanja šele v drugi polovici 19. stoletja, ko si je delavstvo ustanovilo svoje razrednobojne organizacije, to je delavske sindikate in delavske stranke in ko je s pomočjo teh organizacij v svojih sporih z delodajalci in njihovimi organizacijami in z državnimi organi začelo nastopati kot organizirana celota. S tem je bilo spremenjeno razmerje družbenih sil. Svoje temeljne naloge, da s svojim aparatom vzdržuje določeno ravnotežje med nasprotujočima razredoma — tako imenovani socialni mir, država ni mogla več izvajati z enostranskim uporabljanjem nasilnih ukrepov. Nastopila je doba pogajanj in dajanja koncesij delavskemu razredu v obliki socialne zakonodaje in drugih socialnopolitičnih ukrepov.

Socialna vprašanja, še bolj pa njihove posledice, so reševali tudi na druge načine. Iz svoje materialne ogroženosti si je delavstvo pomagalo s pomočjo individualne in kolektivne samopomoči (varčevanje, delavska podporna društva, prostovoljne bolnišnice in pokojninske blagajne, delavske potrošniške in produktivne zadruge, razni fondii pri sindikalnih organizacijah). Tudi dobrodelnost je oblika reševanja socialnih vprašanj. To je zasebna in prostovoljna skrb za ljudi, ki so v stiski iz katere si ne morejo sami pomagati. V dobi, ko država še ni vodila nikakršne sistematične socialne politike, je bila dobrodelnost poleg oblik individualne in kolektivne samopomoči edina oblika ublaževanja bede in stisk v katere so ljudje zapadli bodisi zaradi nezdravih socialnih razmer, bodisi zaradi vzrokov individualnega ali elementarnega značaja. Dobrodelnost ne temelji na zavesti družbene odgovornosti za stiske in težave družbenih skupin in posameznikov, marveč na čisto osebnih nagibih: naravno sočutje s trpečim sočlovekom, verski nagibi, filozofska humanitarna nazoranja, politični računi in podobno. Dobrodelnost, ki ima pogosto obliko da-

janja miloščine, izvršujejo posamezniki, razna dobrodelna društva in ustanove (cerkev, samostani, organizacije rdečega križa). Dobrodelnost ne rešuje socialnih vprašanj sistematično in trajno. Negativen je pogosto tudi političen učinek dobrodelnosti. Predvsem pa izvrševalci dobrodelnosti ne iščejo temeljnih vzrokov stisk in težav in tudi ne rešitev, s kakšnimi splošnimi ukrepi bi bilo mogoče preprečiti nastajanje raznih oblik socialnega zla. Njihova pozornost je bila posvečena izključno posamezniku, ki je prišel v stisko ali težavo. S tem so se vzpostavljali osebni kontakti med darovalci in podpiranci. Tako so se pri praktičnem delu izvrševalcev dobrodelnosti razvile metode individualnega socialnega dela, individualnega obravnavanja posameznih primerov z upoštevanjem posebnosti stiske, njenih vzrokov in posebnosti varovanca, ki so jih prevzele vse moderne socialne službe. To pa je dobra stran reševanja socialnih vprašanj s pomočjo dobrodelnosti.²

Posledice nerešenih socialnih vprašanj, to je izraze nezadovoljstva, postavljanje zahtev za ublažitev izkoriščanja, za izboljšanje življenjskih in delovnih razmer, dogovarjanje in združevanje zaradi uspešnejšega vodenja razrednega boja, je država skušala odpravljati z represivnimi merami, s prepovedjo, preganjanjem in zadušitvijo. Tudi posledice socialnega zla, ki so nastajale ob izkoriščanju in bedi (beračenje, potepuštvo, kriminal, prostitucija in podobno), je država skušala odpravljati samo z represivnimi merami, vendar brez uspeha. Metode državne represije socialnih vprašanj ne rešujejo, niti ne odpravljajo njenih posledic. Socialnih vprašanj ni mogoče reševati s prisilnimi ukrepi proti posledicam ali zunanjim znakom socialnih nezdravih stanj, temveč le z odpravo vzrokov ali vsaj ublažitvijo nezdravih stanj, iz katerih nastajajo socialna vprašanja.

Zato je najbolj temeljita rešitev socialnih vprašanj delavstva taka preobrazba družbe, ki jo za vselej reši temeljnega zla, to je izkoriščanja človeka po človeku. Z likvidacijo sistema razrednega izkoriščanja, se pravi z revolucijo, se odpira pot za rešitev tudi drugih socialnih vprašanj, ki se pojavljajo v zvezi z izkoriščanjem in bedo.

Vse te oblike reševanja socialnih vprašanj delavstva lahko delujejo hkrati in zelo pogosto tudi so delovale; v posameznih obdobjih pa je prevladovala ena ali druga oblika, in sicer v začetnem razdobju bolj dobrodelnost in represija, v poznejšem pa socialna politika in kolektivna samopomoč. Še tako razvite socialnopolitične metode pa nikakor niso povsem izrinile metod državne represije za odstranjevanje posledic nerešenih socialnih vprašanj in njihovih najbolj neprijetnih zunanjih znakov.

V razpravi bom obdelal nekaj primerov od teh načinov reševanja socialnih vprašanj delavstva na Slovenskem. Ker so socialnopolitični ukrepi najučinkovitejša metoda pri reševanju socialnih vprašanj delavstva, bom obdelal najprej to metodo, nato pa še metode individualne in kolektivne samopomoči, represije in dobrodelnosti.

² Prim. Anton Kržišnik, Socialna politika (skripta) I. del, Zgodovina socialne politike in socialnih služb v predsocialističnih družbenih formacijah. Izdala Višja šola za socialne delavce v Ljubljani, Ljubljana 1967.

Socialna politika

Socialna politika je skup prizadevanj in ukrepov države in družbenih organizacij, ki jim je namen v okviru obstoječe družbene ureditve izboljšati življenjske in delovne razmere izkoriščanih, ogroženih in drugače zapostavljenih družbenih skupin in posameznikov. Je politika, ki se ukvarja z reševanjem socialnih vprašanj. Socialna politika proučuje dejavnost države in družbenih organizacij pri reševanju socialnih vprašanj. V zvezi s tem proučuje socialne probleme ter metode in sredstva za njihovo reševanje. Pri tem se tesno povezuje s pravom. Kar je bilo prvotno socialni problem in je kot tako bilo predmet socialne politike, je pozneje postalo sestavni del prava. Iz socialnih vprašanj so nastale pravne norme. V času, ko je bila socialna politika omejena na reševanje delavskega vprašanja, je bilo delovno pravo panoga prava, ki je bila najbolj povezana s socialno politiko. Predmet proučevanja socialne politike so prizadevanja in ukrepi, s pomočjo katerih so družbene organizacije in država vplivale in še danes vplivajo na družbene odnose, procese in oblike. Pri tem v praksi izvajajo teoretične dosežke sociologije in zgodovine. Obseg delovanja socialne politike pa predstavlja omejenost materialnih sredstev, ki jih je gospodarstvo na določeni stopnji razvoja sposobno dati. Kakor vse družbene institucije in dejavnosti je tudi socialna politika odvisna od stopnje razvoja proizvodjalnih sil, od velikine proizvodnje in proizvodnosti dela. Zato se socialna politika opira tudi na gradivo in znanstvena dognanja politične ekonomije in ekonomike. Samo na podlagi znanstvenega gradiva, ki ga dajeta politična ekonomija in ekonomika določene države v določenem času, lahko socialna politika oceni smotrnost in učinkovitost določenih socialnopolitičnih ukrepov na področju gospodarstva.³

Ko je delavsko vprašanje dobilo pomen osrednjega socialnega vprašanja kapitalistične družbe, je bila država prisiljena na pot nenehnega popuščanja delavskim zahtevam v obliki ukrepov, ki so postavljali določene meje izkoriščanju delavcev v delovnem razmerju in ki so izboljševali njihov materialni in družbeni položaj. Vsebina in obseg socialne politike sta se postopoma večali in širili.

Prvotno so s to besedo razumeli le poseganje države v delovna razmerja zaradi varstva industrijskih delavcev. Socialnopolitični ukrepi so bili omejeni na varstvo delavcev v delovnem procesu glede delovnega časa, mezd, glede posebnega varstva otrok, mladoletnikov in žensk, delovnega reda v podjetjih, varnosti pri delu, evidence zaposlitve, odpovedi in podobno. Pozneje se je delovanje državne socialne politike razširilo na preskrbo delavstva za primer, ko izpadejo iz delovnega razmerja in na preskrbo delavskih družin, ki zgubijo hranilca; uvedeno je bilo socialno zavarovanje delavcev za primer bolezni, nesreče pri delu, invalidnosti, materinstva, onemoglosti in smrti, zavarovanje za primer brezposelnosti itd. Postopoma je bil razširjen tudi krog ljudi, ki je bil deležen varstva socialne politike. Varstvo delavstva v delovnem razmerju, ki je bilo kot že rečeno, najprej omejeno na industrijsko delavstvo, je bilo postopoma razširjeno na vse kategorije delavstva, ne glede na vrsto podjetja. Pozneje je bilo to varstvo razširjeno tudi na nameščence. Socialna politika je

³ Prav tam; Stojan Bajič, Delovno pravo. Ljubljana 1936, str. 9—29.

zajela vse, ki so bili zaradi svoje gospodarske šibkosti prisiljeni sklepati delovne pogodbe in stopati v razmerje, v katerem so imeli podrejen, neenakopraven položaj in bili zaradi tega izpostavljeni nevarnosti izkoriščanja.

Delavske strokovne organizacije oziroma delavski sindikati so s svojimi akcijami (mezdna gibanja, stavke, pogajanja, protesti, agitacije ipd.) izboljševali delovne pogoje s pomočjo kolektivnih pogodb, ki so jih sklepali s posameznimi podjetniki in njihovimi organizacijami. Delavske politične organizacije oziroma stranke pa so bile močno sredstvo vplivanja na državno politiko v smeri razširjanja socialne zakonodaje in organiziranja socialnih služb v korist delavstva, bodisi da so predstavniki delavskih strank sodelovali v vladah, ali pa bili v opoziciji. Vedno je delavski razred s svojo organizirano silo, ki so jo predstavljali sindikati in delavska stranka, potiskal politiko v smer vse večjega popuščanja delavskim zahtevam in večje izgradnje socialne zakonodaje in socialnih služb.

Socialnopolitična dejavnost države se je izražala v raznih oblikah. Najbolj pomembna dejavnost države kot nosilca socialne politike je bila v *izdajanju splošnih ukrepov* (zakonov, uredb, pravilnikov ipd.), ki so prinašali določeno izboljšanje delovnih in življenjskih razmer družbenih skupin in kategorij ljudi, ki so bili predmet socialne politike. Druga oblika dejavnosti države kot nosilca socialne politike je bilo organiziranje raznih socialnih služb za konkretno *izvajanje* izdanih socialnopolitičnih ukrepov, kot so bile na primer ustanove socialnega zavarovanja delavcev in uslužbencev, ustanove posredovanja dela in podpiranja brezposelnih, ustanove inšpekcije dela in druge. Tretja oblika dejavnosti države kot nosilca socialne politike so bile ustanove za zadovoljevanje določenih potreb delavstva in drugih socialno ogroženih kategorij prebivalstva; take ustanove so bila na primer delavska zatočišča (azili) za brezposelne, delavske menze, delavske ambulante, domovi za onemogle (hiralnice), ljudske kuhinje, ljudska kopališča in podobno.

Izdajanje splošnih ukrepov. Skoraj celotno slovensko ozemlje je bilo do konca prve svetovne vojne v okviru avstro-ogrske monarhije, oziroma v avstrijski polovici monarhije. Za ta del je torej veljala avstrijska zakonodaja; za Prekmurje pa je veljala do konca prve svetovne vojne ogrska zakonodaja. Zato homo najprej obravnavali socialnopolitični položaj delavstva po avstrijski socialni zakonodaji, le deloma tudi po ogrski, ker je ta zadevala manjši del slovenskega delavstva. Po nastanku stare Jugoslavije so nastopile nove socialnopolitične in gospodarske razmere. Razvila se je nova socialna zakonodaja, ki je bila deloma rezultat tradicij različno se razvijajočih dežel, ki so se združile v skupno državo, deloma rezultat centralistične in unitaristične politike nove države, deloma pa tudi posledic revolucionarnega vrenja ob koncu prve svetovne vojne in silno razgibanega delavskega gibanja in ne nazadnje tudi pod močnim vplivom zahodnoevropskih držav, zlasti Francije. Po nastanku stare Jugoslavije se je v Sloveniji zaradi hitrejšega industrijskega razvoja število delavstva močno povečalo. Delavska socialna zakonodaja je zadevala vedno večji del slovenskega prebivalstva in je zato postajala vse pomembnejše, če že ne osrednje vprašanje.

Naredimo najprej kratek pregled razvoja delavsko zaščitne zakonodaje v Avstriji do prve svetovne vojne. Do sredine osemdesetih let 19. stoletja je vladala skoraj popolna obrtna svoboda, odnos delodajalca do delojemalca je

slonel na osnovi svobodnega individualnega odločanja. Država še ni jemala za potrebno, da delavca kot ekonomsko šibkejšo stran sistematično zaščiti pred prekomernim izkoriščanjem. Posamezni socialnopolitični ukrepi so ščitili delavce v zelo omejeni meri, predvsem so imeli značaj represivnih mer proti posledicam neomejenega izkoriščanja in naraščajočega socialnega vprašanja delavstva.

Splošni kazenski zakonik iz leta 1803 je prepovedoval vsako združevanje delavstva.⁴ Splošni državljanski zakonik iz leta 1811 je dajal osnovo za sklepanje delovnih pogodb na individualni osnovi.⁵ Dekret pravnega ministrstva z dne 18. aprila 1828 je urejal spore med delodajalci in delojemalci. Ta uredba je bila že rezultat širjenja socialnih sporov in je bila naperjena proti delavstvu. Če je med delodajalcem in delojemalcem izbruhnil spor med delovnim razmerjem, je sodil v pristojnost političnih oblasti, če pa je spor nastal pozneje, je bilo pristojno sodišče. Ponovno je urejal mezdne spore dvorni dekret z dne 21. novembra 1846. V razmerah liberalizma se je po obratih, zlasti pa v razvijajoči se industriji, močno razširilo delo otrok. Njihovo prekomerno izkoriščanje je omejil dvorni dekret z dne 11. junija 1842; podrobneje je urejal pogoje, pod katerimi so smeli biti otroci v starosti do 14 let zaposleni, predvsem pa je omejil dolžino njihovega delovnega časa na 12 ur dnevno in v načelu prepovedal njihovo nočno delo. To je bil prvi delavskozaščitni ukrep v Avstriji.⁶

Splošni obrtni red, ki je bil izdan z razglasnim patentom 20. decembra 1859 in stopil v veljavo 1. maja 1860,⁷ je vpeljal skoraj popolno obrtno svobodo. V.VI. poglavju je bilo obravnavano obrtno pomožno osebje in tovarniški delavci. Delovne pogoje je urejeval na individualno pravni osnovi. Določbe o delavcih, o vajencih in pomočnikih je obravnaval na osnovi obrtne svobode.

Določbe o obrtnem pomožnem osebju je vsebovalo 34 členov od § 72 do § 105; delavskozaščitne elemente pa je imelo samo 16 členov. Kakšen socialnopolitičen položaj delavca je odredjal ta splošni obrtni red iz leta 1859? »Medsebojni odnosi med delavci in delodajalci se urejajo na osnovi splošnega državlanskega zakonika, če ni z zakonom drugače določeno,« se je začel šestičlenski oddelek, ki je govoril o obrtnem pomožnem osebju. Za obrtno pomožno osebje so šteli pomočnike, uslužbence in tovarniške delavce. Višjih in vodilnih uslužbencev (obratovodje, mehaniki, računovodje, knjigovodje, blagajniki, kemiki) niso šteli med obrtno pomožno osebje, prav tako ne dninarjev, osebja služnostnih obrti, hišne služničadi in drugih. Vsak pomožen delavec je moral imeti delavsko knjižico, trgovinski uslužbenci pa uradno vidirana spričevala prejšnjih gospodarjev.

Pomožno osebje je bilo dolžno izkazovati svojemu delodajalcu zvestobo, hvaležnost in pozornost, čuvati zaupano mu orodje in naprave.

Prepovedano je bilo samovoljno zamujati delo (»samovoljno delati praznike in tako imenovane plave ponedeljke«), brez dovoljenja delodajalca delati za svoj račun ali za kakega drugega delodajalca. Prepovedano je bilo med

⁴ Allgemeines Strafgesetzbuch, 1803, II., § 229.

⁵ Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, 1811, XXVI., §§ 1151—1174.

⁶ Dr. Alois Brusatti. Osterreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus bis zum Ständestaat. Wien 1965 str. 154—157. Avtor je na straneh 141 do 161 objavil pregled avstrijskih zakonov o gospodarski politiki do leta 1938; na straneh 154 do 157 je navedel zakone o socialni politiki in pomembnejše socialnopolitične ukrepe.

⁷ Reichsgesetzblatt Nr. 227 Wien 1859 (dalje navajam RGBI).

seboj sklepati dogovore za skupno odpovedovanje dela, ali z drugimi sredstvi izsiljevati pogoje od svojih gospodarjev (tudi poznejši koalicijski zakon z dne 7. aprila 1870 je v § 2 določal: »Brez veljave so dogovori delavcev ali delodajalcev, da bi s prenehanjem dela, z odpusti ali prenehanjem obratovanja izsilili spremembe plač ali delovne pogoje nasploh.«)

Za tovarniško delavstvo so veljale še posebne določbe. Za tovarniške obrate so šteli večja podjetja, v katerih je delalo v skupnih prostorih navadno več kot 20 delavcev, ne glede na spol in starost. Taki obrati so morali voditi seznam vseh delavcev s podatki o vrsti dela, ki ga je delavec opravljal, delavčevo ime in priimek, starost, domovinsko občino in njegove prejšnje zaposlitve.

V delovnih prostorih je moral biti izobešen delovni red, ki je vseboval: kako so bili delavci razvrščeni na delu in njihove zadolžitve, zlasti kakšna je bila zaposlitev žensk in otrok z ozirom na njihove fizične moči; predpisan je moral biti šolski urnik za otroke; trajanje dela; čas izplačevanja mezd in mezdni sistem; pravice nadzornega osebja; ravnanje v primeru nezgode ali obolenja; uredbe o odtegljajih od plač in o kaznih za kršitev delovnega reda; o odpovednih rokih in o primerih, v katerih je bilo možno delovno razmerje takoj razveljaviti.

Podporne blagajne. Če je bila glede na veliko število delavcev ali zaradi narave dela potrebna posebna skrb za podpiranje delavcev v primeru nezgode ali obolenja, je bil podjetnik dolžan ustanoviti podporno blagajno v svojem podjetju. Materialna sredstva za podporno blagajno je moral zagotoviti sam ali pa s prispevki delavcev. Lahko je pristopil tudi h kakšni drugi že obstoječi podporni blagajni.

Otroško delo. Otroci pod 10 let starosti niso smeli biti zaposleni; otroci v starosti 10 do 12 let so bili lahko zaposleni samo s privolitvijo očeta ali skrbnika, vendar le za takšna dela, ki zdravju ne bi bila škodljiva in ki ne bi zavirala telesnega razvoja. Zaradi zaposlitve ne bi smeli prenehati obiskovati rednega šolskega pouka, ali pa bi moral biti šolski pouk organiziran v tovarni.

Delovni čas za otroke pod 14 let starosti je smel trajati največ 10 ur dnevno, za mladoletne delavce od 14. do 16. leta starosti pa 12 ur dnevno, z zadostnimi odmori. Koliko je moralo biti odmorov in kako dolgi bi morali biti, pa obrtni red ni določal. Nočno delo (od 9. ure zvečer do 5. ure zjutraj) je bilo za otroke pod 16 let starosti prepovedano. Če bi obrat zaradi nujnosti neprekinjenega obratovanja zaradi te omejitve trpel, je smela oblast dovoliti nočno delo otrok, toda le teh v starosti od 14 do 16 let. Prav tako je lahko oblast dovolila podaljšanje dela za 2 uri na dan za mladoletne delavce, vendar samo v primeru izrednih potreb, vendar največ za dobo 4 tednov.⁸

Drugih omejitev delovnega časa ni bilo.

Razen splošnega obrtnega reda iz leta 1859 so urejali delovne pogoje delavcev za nekatere posamezne gospodarske veje še drugi zakoni. Tako je splošni gozdni zakon z dne 3. decembra 1852 urejal delovne pogoje gozdarskega osebja

⁸ Prim. Die Gewerbeordnung vom 20. Dezember 1859. Mit allen nachträglichen Verordnungen bis Ende September 1875 und mit alphabetischen Register. Wien 1875; Die Gewerbeordnung nebst einschlägigen Gesetzen und Verordnungen. Erläutert aus den Materialien und der Rechtsprechung von dr. Leo Geller. Wien 1884; Der gewerbliche Arbeitsvertrag in der Rechtsdurchsetzung. Herausgegeben von dr. Stefan Kirht. Brünn 1896.

v državnih gozdovih,⁹ splošni rudarski zakon z dne 23. maja 1854 pa je urejal med drugim tudi odnose lastnikov rudnikov do delavcev in uradnikov (IX. poglavje §§ 200—209) in bratovske skladišnice (X. poglavje §§ 210—214).¹⁰ Splošni trgovski zakon z dne 17. decembra 1862 je med drugim tudi obravnaval položaj trgovskih pomočnikov, urejal je delovne pogoje in delovni čas trgovskega osebja (VI. poglavje §§ 57—65).¹¹

V drugi polovici 19. stoletja je število delavstva hitro naraščalo. Dobilo je tudi nekaj političnih pravic. Po zakonu z dne 15. novembra 1867,¹² ko je bila zagotovljena združevalna in zborovalna svoboda, so ustanavljali delavsko-izobraževalna društva, po koalicijskem zakonu z dne 7. aprila 1870¹³ pa tudi politične organizacije.

Zakon o noveli k obrtnemu redu z dne 15. marca 1883¹⁴ še ni prinesel nobene delavske zaščite; šesto poglavje, ki je obravnavalo obrtno pomožno osebje, je ostalo še nespremenjeno. Z zakonom z dne 17. junija 1883¹⁵ pa so bili osnovani obrtni inšpektorati, ki so skrbeli za osnovno delavsko zaščito v socialno-higienskem pogledu.

Šesto poglavje splošnega obrtnega reda je spremenil in dopolnil šele zakon o noveli obrtnega reda z dne 8. marca 1885;¹⁶ to je bila prva kodifikacija delavske zaščite v avstrijski socialni zakonodaji. Med drugim je bil uzakonjen 11-urni delovni čas za tovarniške delavce, prepovedan je bil truck sistem in zagotovljeno plačevanje medv. v gotovini, prepovedano je bilo zaposlovanje otrok pred 14. letom starosti in omejeno zaposlovanje mladoletnih delavcev od 14. do 16. leta starosti ter žensk na težkih, zdravju škodljivih delovnih mestih in pri nočnem delu.¹⁷

Kaj je bilo bistveno novega v šestem poglavju splošnega obrtnega zakona po noveli iz leta 1885? Definicija tovarniškega podjetja je bila preciznejša. Za tovarniška podjetja so šteli taka podjetja, kjer je v zaprtih delavnicah s stroji delalo več kot 20 delavcev in se podjetnik dela v tovarni osebno ni udeleževal; firma je morala biti vknjižena. Med pomožno obrtno osebje so uvrščali vajence, pomočnike, tovarniške delavce in pomožne nižje uslužbence.

Vsak lastnik obrti ali podjetja je bil dolžan vzdrževati delovne prostore, stroje, orodje in naprave tako, da niso bile nevarne življenju in zdravju delavcev. Dolžan je bil zavarovati stroje in skrbeti, da so bili delovni prostori čisti, svetli, nezapršeni, prezračeni in dovolj veliki glede na število zaposlenih delavcev. Lastniki obratov niso smeli dajati delavcem za stanovanja takih prostorov, ki bi bili zdravju škodljivi. Končno so bili dolžni skrbeti za nramnost v svojih obratnih in stanovanjskih prostorih, če so zaposlovali delavce mlajše od 18 let ali ženske. Izvajanje teh obveznosti so nadzirali obrtni inšpektorati.¹⁸

⁹ RGBl. 250/1852.

¹⁰ RGBl. 146/1854.

¹¹ RGBl. 1/1863.

¹² RGBl. 134/1867.

¹³ RGBl. 43/1870.

¹⁴ RGBl. 39/1883.

¹⁵ RGBl. 117/1883.

¹⁶ RGBl. 22/1885.

¹⁷ Prav tam, VI., §§ 72—105; prim. Der Gewerbliche Arbeitsvertrag in der Rechtsdurchsetzung. Herausgegeben von dr. Stefan Kircht, Brünn 1898; Anton Kralj, Obrtni red. Zbirka in razlaga najvažnejših obrtnih zakonov, ukazov in razsodb upravnega sodišča. Ljubljana 1903, izdala knjižnica Slovenske krščansko-socialne zveze (dalje navajam Kralj, Obrtni red), str. 129—133; Alois Brusatti, Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus bis zum Ständestaat. Wien 1965, izdal Institut für angewandte Sozial- und Wirtschaftsforschung, str. 49—55.

¹⁸ Obrtni red z dne 8. marca 1885, §§ 74, 82.

Delovni čas v tovarniških podjetjih je smel trajati najdalj 11 ur na dan; za obrtna podjetja pa delovni čas ni bil omejen. Trgovinski minister je lahko delovni čas v nekaterih tovarniških obratih podaljšal.¹⁹ Tako je ministrska naredba z dne 27. maja 1885 določala, da se sme delovni čas podaljšati za eno uro na dan v predilnicah za svilo, tkalnicah za svilo in trakove, v bombažnih predilnicah in tkalnicah; v predilnicah ovčje volne, lanu in konoplje; v tovarnah za vrvi in motvoze; v barvarnah, tiskarnah tkanin, belilnicah in v mlinih.²⁰ V podjetjih, kjer je moralo teči neprekinjeno obratovanje, je bilo dovoljeno 12-urno delo; to so bili plavži, apnenice, cementarne, opekarne, pivovarne itd. Vsako tovarniško podjetje je smelo 3 dni v mesecu podaljšati delovni čas za največ 3 ure na dan. V posebnih primerih (nujno povečanje dela, posledice elementarnih nesreč) je smela obrtna oblast prve stopnje podaljšati delovni čas za 2 uri na dan, če je bil v tovarni enajsturni delavnik, in le 1 uro na dan, če je bil v podjetju določen dvanajsturni delavnik. To podaljšanje delovnega časa je smelo trajati največ tri tedne; deželna politična oblast pa je smela to podaljšanje delovnega časa dovoliti za eno leto.²¹ Podaljšanje delovnega časa je bilo torej stalno (posebne vrste obratov) in občasno (posebne razmere).

Med delom je moralo biti najmanj eno uro in pol počitka.²² Počitek ob nedeljah in praznikih, ki je moral trajati najmanj 24 ur, je zagotavljal zakon o noveli splošnega obrtnega reda z dne 16. januarja 1895. Nedeljski počitek se je moral začeti najpozneje v nedeljo ob 6. uri zjutraj in hkrati za vse delavce.²³ Izjeme so veljale samo za nujna vzdrževalna dela in za vse vrste obratov, kjer je proizvodni proces zahteval neprekinjeno obratovanje (plavži, apnenice in cementarne, opekarne; usnjearstvo, belilnice, barvarne in tiskarne tkanin; izdelovanje papirja in lepenke; mlini, elektrarne, razsvetljava, plinarne itd.).²⁴

Mezde so morali obračunavati in izplačevati vsak teden. Mezda je morala biti izplačana v gotovini. V mezdo so smeli vračunati le stanovanje, hrano, kurjavo, uporabo zemljišča (vrt), zdravila in zdravniško pomoč, če sta se delodajalec in delojemalec poprej tako dogovorila in če cena teh dobrin ni presegala nabavnih stroškov.²⁵ Podjetniki so ta določila izigrali in še naprej uporabljali truck sistem, to je izplačevanje mezd v posebnih konsumnih znamkah. Zato je moral ministrski ukaz z dne 6. junija 1895 še posebej prepovedati izdajanje konsumnih znamk namesto denarja pri izplačilu mezde.²⁶

Vsi pomožni delavci so morali imeti delavske knjižice, vanje so vpisovali delovna in učna razmerja ter spričevala o sposobnosti in vedenju. Prepovedano pa je bilo vanje vpisovati kakršnekoli opombe ali oznake, ki bi bile za delavce neugodne in bi mu škodile.²⁷ Delavske knjižice so veljale tudi kot legitimacija in potni list na potovanju, ko je delavec iskal zaposlitev.²⁸

¹⁹ Prav tam.

²⁰ Uredba trgovinskega ministra z dne 27. maja 1885 (RGI. 85/1885 in z dne 8. februarja 1886, RGI. 27/1886).

²¹ Obrtni red z dne 8. marca 1885, §§ 74-82.

²² Prav tam, § 74 a. Uredba trgovinskega ministra z dne 27. maja 1885 (RGI. 22/1885) je za določene obrti in tovarne dopuščala izjeme glede časa odmora.

²³ Zakon o noveli splošnega obrtnega reda z dne 16. januarja 1895 (RGI. 21/1895).

²⁴ Te izjeme so navajale uredbe trgovinskega ministra z dne 24. aprila 1895 (RGI. 58/1895), 11. avgusta 1895 (RGI. 125/1895), 10. aprila 1897 (RGI. 97/1897) in 4. maja 1898 (RGI. 76/1898).

²⁵ Obrtni red z dne 8. marca 1885, §§ 74 in 75.

²⁶ Ministrski ukaz z dne 6. junija 1895, št. 8794, RGI. 1395.

²⁷ Obrtni red z dne 8. marca 1885, §§ 79 in 80.

²⁸ Uredbe trgovinskega ministra z dne 14. marca 1860 (RGI. 66/1860), 12. maja 1885 št. 22439 (RGI. 1885), 23. maja 1885, št. 15651 (RGI. 1885) in ukaz fin. min. z dne 4. novembra 1885, št. 31675 (RGI. 1885).

Odpovedni rok je bil 14 dni. Delodajalec pa je lahko pomožnega delavca odpustil brez odpovednega roka, če je delavec ponaredil delavsko knjižico, prevaral gospodarja, se vdal pijančevanju, kradel, izdajal poslovno tajnost; če je neupravičeno zapustil delo, ali skušal druge delavce zapeljati k neposlušnosti, uporju proti delodajalcu; če je žalil, telesno poškodoval ali pretil gospodarju ali drugim delavcem; če je bil več kot 14 dni zaprt.²⁹ V vseh drugih primerih podjetnik delavca ni smel takoj odpustiti brez odpovednega roka in delavec se tej pravici ni mogel odreči v delovni pogodbi.³⁰

Po drugi strani pa je imel tudi delavec v določenih primerih pravico takoj zapustiti delo brez 14-dnevnega odpovednega roka. To je lahko naredil, če bi nadaljnje delo škodovalo njegovemu zdravju; če bi gospodar z njim ali njegovimi svojci nasilno ravnal, ali surovo razžalil njihovo čast; če bi gospodar neupravičeno zadrževal izplačilo pogojene mezde, ali bistveno kršil pogodbo ali če delavčevega zaslužka sploh ne bi bil zmožen izplačati.

Delavec razen v teh primerih ni smel prekiniti delovnega razmerja brez odpovednega roka in se je predčasna zapustitev dela štela za kazniv prekršek. Gospodar je imel pravico delavca s pomočjo oblasti prisiliti k vrnitvi na delo za še preostali čas, ali zahtevati povračilo škode, ki bi jo delavec s tem povzročil. Takega delavca ni smel sprejeti na delo noben drug delodajalec; če bi to kljub temu storil vede, bi prav tako zakrivil prestopke obrtnega reda in bi prejšnjemu delodajalcu z delavcem vred odgovarjal za škodo. Te določbe so bile zlasti pomembne v primerih delavskih stavk.³¹

Delavske stavke in podjetniške izpore (lockoute) je obravnaval koalicijski zakon z dne 7. aprila 1870.³² Stavke so bile po tem zakonu sicer dopustne, pravno neveljavne pa bi bile vse pogodbe in dogovori med delodajalci in delojemalci, ki bi bile sklenjene pod pritiskom stavke ali izprtja. Prav tako je bilo nedopustno in kaznivo vsako oviranje dela in nasilno razširjanje dogovorov. Organizacija in razširjanje stavke je bilo torej kaznivo.

Vsako tovarniško podjetje je moralo voditi vpisno knjigo svojih delavcev, v katero so vpisovali podatke o imenu in priimku delavca, starosti, domovinski občini, kdaj je nastopil delo v podjetju, kje je bil prej zaposlen, kakšno delo ima v podjetju, kateri bolniški blagajni pripada in o izstopu iz podjetja. Delovni red podjetja pa je moral vsebovati kategorizacijo delavcev; kakšno delo imajo ženske in mladoletni pomožni delavci; kako mladoletni pomožni delavci obiskujejo obvezni šolski pouk; kakšen je delovni dan, začetek in konec delovnega časa in počitka med delom; kdaj se obračunavajo in izplačujejo mezde; pravice in dolžnosti nadzornega osebja; ravnanje v primeru nezgode in obolenja; denarne globe za prestopke delovnega reda in kako se ta denar uporablja; odpovedne roke in primere, v katerih se sme takoj prekiniti delovno razmerje. Obrtne oblasti, ki so bile pristojne za potrjevanje delovnih redov, so morale paziti, da ne bi vsebovali protizakonitih določb ali neprimerno visokih denarnih kazni; to delo so opravljali obrtni inšpektorati.³³

²⁹ Obrtni red z dne 8. marca 1885, §§ 77 in 82.

³⁰ Take primere je še posebej urejal ukaz trgovskega ministra z dne 13. septembra 1889 št. 26074 (RGBl. 1889) in odpuste brez odpovednega roka izrecno prepovedal.

³¹ Obrtni red z dne 8. marca 1885, §§ 82 a in 86.

³² RGBl. 43/1870.

³³ Obrtni red z dne 8. marca 1885, §§ 88 in 68 a in uredba trgovskega ministra z dne 24. decembra 1893 (RGBl. 7/1894).

Zaposlovanje otrok pred 14. letom starosti je bilo v tovarniških obratih prepovedano, v obrtnih obratih pa mlajših od 12 let. Zaposlovanje otrok od 12. do 14. leta starosti je bilo torej v tovarniških obratih splošno prepovedano, dovoljeno pa je bilo v obrti, toda le pod pogojem, če to ni škodovalo njihovemu zdravju in telesnemu razvoju in če jih ni oviralo pri izpolnjevanju šolskih obveznosti; delovni čas je smel trajati največ 8 ur na dan. Mladoletni pomožni delavci v starosti od 14 do 16 let pa so smeli biti zaposleni tudi v tovarniških obratih, če so opravljali lažja dela, ki ne bi škodovala njihovemu zdravju in ovirala njihovega telesnega razvoja. Otroci, mladoletni delavci in ženske v tovarnah ponoči na splošno ne bi smeli delati. Izjemoma pa je nočno delo teh kategorij tovarniških delavcev dovoljeval trgovinski minister na predlog obrtnih in trgovinskih zbornic in v soglasju z notranjim ministrom, toda le za mladoletne delavce, ki so že dopolnili 14. leto starosti in za ženske, če je bilo to nujno potrebno.³⁴ Ministrska naredba z dne 27. maja 1885 je določala, da je nočno delo žensk in mladoletnih delavcev potrebno v kovinski industriji, steklarnah, tekstilnih tovarnah, papirnicah, sladkornih tovarnah in v tovarnah za izdelovanje konzerv.³⁵

Zakon o noveli k splošnemu obrtnemu redu iz leta 1885 je torej skupaj z uvedbo obrtnih inšpektoratov po letu 1883 pomenil precejšnjo omejitvev izkoriščanja delavstva. Seveda pa je bila ta delavska socialna zakonodaja šele na začetku. Z razvojem delavskega gibanja pa se je zboljševala tudi ta.

Nezgodno zavarovanje delavcev je vpeljal zakon z dne 28. decembra 1887³⁶ sledil mu je zakon z dne 30. marca 1888,³⁷ ki je uvajal bolniško zavarovanje tovarniških delavcev. O socialnem zavarovanju bomo govorili še pozneje.

Nekateri zakoni so urejali delovne pogoje samo posameznim skupinam delavcev. Tako je zakon o gradbenih delavcih z dne 22. julija 1902 urejal delavsko zaščito za gradbene delavce,³⁸ zakon z dne 26. decembra 1906 je uvedel pokojninsko zavarovanje za privatne nameščence,³⁹ zakon z dne 14. januarja 1910 je urejal delovni čas nameščencev,⁴⁰ zakon o trgovskih pomočnikih z dne 16. januarja 1910 je urejal delovne pogoje trgovskih pomočnikov že v smislu uredbe o kolektivnih pogodbah.⁴¹

Za vse delavstvo je bil izredno pomemben zakon o noveli splošnega obrtnega reda z dne 5. februarja 1907,⁴² ki je dal pravno osnovo za sklepanje kolektivnih pogodb. Sklepanje delovnih razmerij in delovne pogoje so vedno pogosteje urejale kolektivne pogodbe, kar je pomenilo, da so odslej pravice in ugodnosti, ki jih je v njih priznal podjetnik, avtomatično veljale za vse delavstvo v podjetju oziroma obratu, za katerega je bila kolektivna pogodba sklenjena. Podjetnik ni mogel več sklepati delovnih pogodb z vsakim delavcem posebej, niti posamezen delavec s podjetnikom, pač pa vse delavstvo kolektivno; predstavljali so ga izvoljeni delavski predstavniki ali pa delavske strokovne (sindikalne) organizacije. Mezdna in delovna pogodba ni bila več stvar posameznega delavca in podjetnika.

³⁴ Prav tam, § 90.

³⁵ Uredba trgovinskega ministra z dne 27. maja 1885 (RGBl. 86/1885).

³⁶ RGBl. 1/1888.

³⁷ RGBl. 33/1888.

³⁸ RGBl. 155/1902.

³⁹ RGBl. 1/1907.

⁴⁰ RGBl. 19/1910.

⁴¹ RGBl. 20/1910.

⁴² RGBl. 26/1907.

Delavsko sindikalno gibanje se je v začetku razvoja omejevalo na posredovanje v posameznih obratih ter posegalo v urejanje delovnega razmerja le ob mezdni gibanjih in stavkah. Z uvajanjem kolektivnih pogodb pa se je odprlo strokovnemu gibanju novo delovno področje. Do leta 1906 je bilo v vsej Avstriji sklenjenih le 20 kolektivnih delovnih in mezdni pogodb. V letu 1906 pa je bilo sklenjenih 448 kolektivnih pogodb (od tega na Kranjskem 3, na Koroškem 5 in na Štajerskem 21). Te pogodbe so veljale za 12.647 obratov s 181.633 zaposlenimi delavci. Sklepanje kolektivnih pogodb pa ni bilo lahko. Podjetniki so se branili ustreči kolektivnim zahtevam delavstva in od 448 sklenjenih pogodb, jih je bilo samo 192 sklenjenih na miren način, 237 šele po večkratnih stavkah in 19 po delnih stavkah.

Največ kolektivnih pogodb so sklenili kovinarji in strojni delavci, nato pa živilski, oblačilni, gradbeni, tekstilni, lesni in usnjarski delavci. Kolektivne pogodbe so določale dolžino delovnega časa in so ga za 90 % delavcev skrajšale na 9 do 10 ur, delavske mezde so povečali za okrog 10 %; mnogi podjetniki so priznali delavske obratne zaupnike in strokovne organizacije kot zastopnike delavskih interesov.⁴³

To je bil kratek pregled pomembnejše socialne zakonodaje v Avstriji do njenega razpada. Omenili smo le splošne socialnopolitične ukrepe, ki so v večji meri sistematično urejali in izboljševali delovne in življenjske razmere delavcev; iz let prve svetovne vojne jih nismo omenjali, ker za delavstvo na Slovenskem niso imeli trajnejšega pomena, pa tudi sicer so v glavnem reševali le konkretne probleme in specifične težave delavstva, ki so jih povzročale vojne razmere.

Preglejmo sedaj še pomembnejše ustanove socialnih služb za izvajanje socialne zakonodaje do leta 1918. Druga oblika dejavnosti države kot nosilca socialne politike je bila organiziranje raznih socialnih služb za konkretno izvajanje izdanih socialnopolitičnih ukrepov, kot so bile na primer ustanove socialnega zavarovanja delavcev in uslužbencev, ustanove za posredovanje dela in podpiranje brezposelnih, ustanove inšpekcije dela in druge.

Inšpekcija dela, oziroma obrtni inšpektorat, je bila organ, ki naj bi skrbel, da bi se socialna zakonodaja tudi v resnici izvajala in pravilno uporabljala. Najprej je bila ta institucija ustanovljena v Angliji, in sicer leta 1833, v Prusiji je bil sprejet zakon o obrtnih inšpektoratih 21. junija 1869, na Danskem 13. maja 1873, v Franciji 2. junija 1874, v ZDA je bila zvezna država Massachusetts prva, ki je leta 1876 sprejela podoben zakon, Švica 23. marca 1877, Avstrija 17. junija 1883, Ogrska pa šele 1893 in še to samo za večja industrijska podjetja.⁴⁴

Obrtni inšpektorati v Avstriji, ki so bili uvedeni z zakonom z dne 17. junija 1883, so imeli nalogo čuvati, da obrtni redi ne bi vsebovali protizakonitih določb in neprimerno visokih denarnih kazni za njihovo kršitev, predvsem pa da bi se socialna zakonodaja res izvajala. Obrtni nadzorniki so imeli pravico vsak čas pregledati tovarniške prostore, delavnice in delavska stanovanja, ki so jih svojim delavcem dajali podjetniki, zaslišati delavce in njihove delodajalce ter posredovati v vseh sporih med delavci in delodajalci. Za slovensko ozemlje

⁴³ Die Gewerkschaft. Organ der Gewerkschaftskommission Österreichs. Wien Dezember 1906.

⁴⁴ Rudi Kyovsky, 70 let inšpekcije dela na slovenskem ozemlju. Socialistična misel, leto II. Ljubljana 1953, str. 695-702.

sta bila sedeža obrtnih inšpektoratov v Gradcu in Trstu; 7. maja 1911 pa sta bila ustanovljena še v Ljubljani in v Celovcu.⁴⁵

Ustanove socialnega zavarovanja delavcev. Delavsko socialno zavarovanje se je razvilo iz potrebe, da delavcu zagotovi življenjsko existenco v primeru bolezni, nezgode, onemoglosti in starosti, v kasnejši dobi tudi v primeru brezposelnosti, v primeru njegove smrti pa zagotovitev existence članom njegove družine, ki jih je ta delavec moral preživljati. Ko je to zavarovanje prešlo iz okvirov dobrodelnosti in kolektivne samopomoči ter je postalo zakonita pravica, lahko govorimo o socialnem zavarovanju delavcev; moralo je postati tudi obvezno. Prvotno je bilo socialno zavarovanje delavcev le zakonita ureditev materialne preskrbe socialno šibkejših slojev, šele pozneje je postalo to zavarovanje splošno obvezno, ki je izhajalo iz delovnega razmerja. Tudi enakó, z enakimi pravicami za vse vrste delavcev, je postalo šele pozneje. Vse vrste zavarovanja se niso razvile in uveljavljale hkrati. Najprej je bilo uvedeno nezgodno in bolniško zavarovanje, starostno precej pozneje; še pozneje in v manjšem obsegu se je razvilo zavarovanje za primer brezposelnosti. Nekatere kategorije delavcev so si posamezna zavarovanja priborile prej, druge pozneje.

Prva je bila Nemčija, ki je uvedla obvezno socialno zavarovanje delavcev; leta 1883 je uvedla bolniško zavarovanje, ki je najprej obsegalo le delavce v industriji. Naslednje leto je uvedla nezgodno zavarovanje, leta 1889 invalidsko in starostno, leta 1911 pa še zavarovanje za primer smrti.⁴⁶ V Avstriji je bilo po nemškem zgledu uvedeno nezgodno zavarovanje leta 1887, naslednje leto pa še bolniško. Pokojninsko zavarovanje pa so imele le posamezne kategorije delavcev (npr. rudarji, železničarji, nameščenci). Ogrska je uvedla bolniško in nezgodno zavarovanje leta 1891. Tudi Italija je sledila nemškemu vzoru nezgodnega in bolniškega zavarovanja, in ga je uvedla leta 1889.⁴⁷ V Angliji je bilo nezgodno zavarovanje uvedeno leta 1897, leta 1908 je bil izdan zakon o državnih podporah za primer starosti, leta 1911 pa zakon o obveznem zavarovanju za primer bolezni, materinstva, invalidnosti in brezposelnosti.⁴⁸ V Franciji je bilo nezgodno zavarovanje uvedeno leta 1898. Bolniško, invalidsko in starostno zavarovanje je bilo uvedeno leta 1911; namenjeno pa je bilo le materialno šibkejšim socialnim slojem, ker je bilo obvezno le za delavce in nameščence z nižjimi zaslužki. Delavci in nameščenci, katerih zaslužek je presegal določeno mejo, so imeli sicer možnost zavarovati se prostovoljno, morali pa so v tem primeru prispevke za socialno zavarovanje plačevati sami v celoti. V Rusiji in v Romuniji je bilo uvedeno obvezno bolniško zavarovanje leta 1912, na Norveškem in Švedskem pa leta 1913.⁴⁹ Na Švedskem je bilo vpeljano splošno zavarovanje, ki ni zajemalo samo oseb v delovnem razmerju, ampak vse državljane; vsak državljan je po tem zakonu pridobil pravico do pokojnine s 66 leti starosti neodvisno od njegove zmožnosti za delo in preživljanje.⁵⁰

⁴⁵ RGBl. 119/1911.

⁴⁶ Dr. Nemo, Trgovskogospodarski leksikon, Ljubljana 1938, II. del, str. 547; dr. Anton Kržišnik, Socialna politika (skripta). Izdala Višja šola za socialne delavce v Ljubljani, Ljubljana 1967 I. del, str. 184—187.

⁴⁷ Prav tam; dr. Alois Brusatti, Österreichische Wirtschaftspolitik Wien 1965, str. 154—157.

⁴⁸ Prav tam; Radnička zaštita, II., št. 5—7, Zagreb, 15. julija 1920 str. 109—110.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Prav tam; Wilim Jansson, Socijalno osiguranje u Švedskoj, Radnička zaštita, III., št. 1—2, Zagreb, 28. februarja 1921, str. 94—96.

Rudarsko zavarovanje je bilo pri nas najstarejše delavsko zavarovanje. Iz bratovščin za vzajemno pomoč ponesrečenim, obolelim in onemoglim rudarjem, njihovim vdovam in sirotam so se razvile bratovske skladnice kot ustanove za socialno zavarovanje rudarjev. V Avstriji je to zavarovanje uzakonil že splošni rudarski zakon z dne 23. maja 1854⁵¹ in je postalo obvezno. Bratovske skladnice so bile organizirane pri posameznih rudarskih in montanističnih podjetjih. Pri pokrivanju stroškov za to zavarovanje so morali sodelovati tudi lastniki rudarskih in montanističnih podjetij.⁵² Po treh desetletjih poslovanja bratovskih skladnic se je pojavila potreba po reorganizaciji tega zavarovanja. Predvsem so ločili bolniško zavarovanje od nezgodnega in pokojninskega, poslovanje pa oprli na matematično-tehniške metode o zavarovanju. Naraščajoči stroški bolniškega zavarovanja so namreč bremenili skupne sklade in tako tudi denar za redno in zadostno izplačevanje pokojninskih in invalidskih rent; pa tudi skupni dohodki, ki so se stekali od delavskih in podjetniških obveznih prispevkov, niso bili usklajeni z izdatki. Reorganizacija bratovskih skladnic je bila izvedena leta 1889.⁵³

Socialno zavarovanje industrijskega delavstva je bilo v vsej Avstriji uvedeno leta 1888. Najprej je izšel zakon o nezgodnem zavarovanju delavcev (28. decembra 1887),⁵⁴ nato pa še zakon o bolniškem zavarovanju delavcev (30. marca 1888).⁵⁵ Obe vrsti zavarovanja sta bili popolnoma ločeni in tudi vsaka posebej organizirani.

Nezgodno zavarovanje je bilo organizirano po posameznih industrijskih panogah. Tovarniški delavci so bili zavarovani proti nezgodam pri delavskih nezgodnih zavarovalnicah; za Kranjsko in Primorsko je bil sedež v Trstu, za Koroško in Štajersko pa v Gradcu. Vse stroške nezgodnega zavarovanja so morali pokrivati podjetniki.⁵⁶

Bolniško zavarovanje so izvajale bolniške blagajne, ki jih je bilo več vrst. Bile so okrajne, obratne, združne in društvene bolniške blagajne. Podjetnik, ki je zaposloval več kot 100 delavcev, je že lahko ustanovil obratno bolniško blagajno. Denarna sredstva, s katerimi so bolniške blagajne pokrivala svoje stroške, so morali prispevati skupno delavci in podjetniki. Dve tretjini zneskov so morali prispevati delavci, eno tretjino pa delodajalci; vendar prispevki delavcev niso smeli presegati 3 % njihovih mezd.⁵⁷

Bolniške blagajne so začeli ustanovljati takoj po izidu zakona in do konca leta 1889 je bilo na Kranjskem in na Spodnjem Štajerskem ustanovljenih že 65 okrajnih bolniških blagajn s 14.921 zavarovanci, 23 obratnih bolniških blagajn s 5.400 zavarovanci, 11 združnih bolniških blagajn s 1.290 zavarovanci in 1 društvena bolniška blagajna z 282 zavarovanci. Število zavarovancev je hitro naraščalo; samo na Kranjskem je od 13.125 zavarovancev leta 1889 narastlo na 32.140 leta 1913. Bolniške blagajne so bile v svojem poslovanju skoraj popolnoma samostojne. Bile so sicer včlanjene v zvezah bolniških blagajn, ven-

⁵¹ RGBl. 146/1854.

⁵² Splošni rudarski zakon z dne 23. maja 1854 je v X. poglavju §§ 210—214 obravnaval bratovske skladnice in določal obveznosti in pravice delodajalcev in delojemalcev ter organizacijo bratovskih skladnic.

⁵³ RGBl. 127/1889.

⁵⁴ RGBl. 1/1888.

⁵⁵ RGBl. 33/1888.

⁵⁶ Poročilo delavske zbornice za Slovenijo, Ljubljana 1928, str. 70—75.

⁵⁷ Spominski zbornik Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ljubljani, Ljubljana 1938 str. 22—23.

dar so bile pristojnosti teh zvez zelo majhne. Teritorialno so se zveze bolniških blagajn pokrivala s teritoriji delavskih zavarovalnic zoper nezgode.⁵⁸

Za Prekmurje je veljala ogrska zakonodaja. Ta je uvedla obvezno bolniško in nezgodno zavarovanje šele leta 1891, ki pa se ni bistveno razlikovalo od avstrijskega.⁵⁹

Socialno zavarovanje delavcev za onemoglost, starost in smrt ni bilo splošno uvedeno ne v Avstriji, ne v Ogrski. Pokojninsko zavarovanje so imeli le rudarji v okviru bratovskih skladnic od leta 1854, železničarji od leta 1844 ter nameščenci od leta 1906.⁶⁰

Bolniške blagajne so dajale delavcem v primeru bolezni denarne podpore v višini 60 % zavarovane mezde; ta podpora pa je lahko trajala največ 20 tednov. Ti prejemki so se imenovali bolezhina. Porodnice so prejemale 4 tedne po porodu hranarino v višini 60 % zavarovane mezde. Zavarovanci so imeli pravico do zdravniške oskrbe, porodniške pomoči, zdravil in po potrebi tudi pravico do zdravljenja v bolnici na stroške bolniške blagajne. Vendar je bilo zdravljenje v bolnici na stroške blagajne časovno omejeno do največ 4 tedne, razen tega stroški bolnišničnega zdravljenja niso smeli presegati vsote, ki bi jo zavarovanec prejel za boleznino, če bi se zdravil doma. Ob smrti zavarovanca je znašala pogrebina 20-dnevno povprečno mezdo.

Osnova za izračunavanje bolniških podpor in delavskih prispevkov za socialno zavarovanje je bila tako imenovana zavarovana mezda. To je bila mezda, za katero je bil delavec zavarovan pri bolniški blagajni in je bila odvisna od njegove uvrstitve v posamezni mezdni razred, ne pa od njegovega dejanskega zaslužka. Dnevni ali tedenski zaslužek pa je bila plača za mezдно delo ob upoštevanju vseh dodatkov za nadurno delo, premije, osebnih in družinskih dodatkov, dodatkov za akordno delo in ob upoštevanju vseh odtegljajev za socialno zavarovanje, denarne globe za kršitev tovarniškega delovnega reda, za povzročeno škodo in za druge odbitke, ki jih je dovoljeval obrtni red. Bolniške blagajne so imele 5 mezdnih razredov (mladoletne pomožne delavke, mladoletni pomožni delavci, delavke, delavci, predelavci) in so v prvem desetletju poslovanja (devetdeseta leta 19. stoletja) ustrezali povprečnim delavskim zaslužkom na določenem območju, potem pa so začeli za dejanskimi zaslužki močno zaostajati. Pri tem so bile prizadete zlasti ženske in mladoletni delavci, katerih zavarovane mezde so bile za polovico manjše od njihovih dejanskih zaslužkov, medtem ko so zavarovane mezde moških delavcev zaostajale samo za eno četrtno za njihovimi dejanskimi zaslužki in predelavcev samo za eno petino. Delavci so bili zaradi tega oškodovani v primeru bolezni ali nezgode, ker so dobili izredno nizko bolniško podporo ali nezgodno rento, bolniške blagajne pa zaradi manjših dohodkov. Dohodki nezgodnih zavarovalnic pa so bili določeni pavšalno glede na nevarnostno stopnjo posameznih obratov; nevarnostne stopnje so določali obrtni inšpektorati. Delavske prispevke za bolniško blagajno so obračunavali tedensko in so jih odtrgovali od delavskih zaslužkov, bolniškim blagajnam pa so jih nakazovala podjetja; znašali so 3 % zavarovanih mezd.

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Nikola Tinčič, *Socijalno osiguranje*. Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb 1968, zv. 7, str. 419.

⁶⁰ Prav tam.

Delavske sindikalne organizacije kot nosilci socialne politike in kolektivne samopomoči. Prvotno je bila država edini nosilec socialne politike in je bil pojem socialne politike istoveten s pojmom državne socialne politike. Ko pa so se z razvojem delavskega gibanja uveljavile delavske sindikalne organizacije, so tudi te postale nosilke socialne politike. Ko so si delavske strokovne (sindikalne) organizacije priborile priznanje oblasti (in podjetnikov) in pravico svobodnega delovanja, so te s svojimi akcijami (organiziranje, zborovanje, agitacija, protesti, intervencije, vodenje pogajanj, mezdna gibanja, stavke, kolektivne pogodbe, ipd.) prisilile delodajalce in njihove organizacije, da so z njimi sklepali kolektivne pogodbe o ureditvi delovnih pogojev. S tem so delavski sindikati postali poleg države samostojni nosilci socialne politike na področju urejanja delovnih razmerij.

Najprej moramo spoznati nove nosilce socialne politike. Katere in kolikšne so bile delavske strokovne (sindikalne) organizacije na Slovenskem, ki so bile nosilke socialne politike in kolektivne samopomoči na Slovenskem do konca Avstrije?

Najmočnejša in najpomembnejša sindikalna organizacija je bila socialnodemokratska Strokovna komisija. Socialnodemokratske strokovne (sindikalne) organizacije so se v Sloveniji razvijale kot del avstrijskega sindikalnega gibanja; delavstvo je bilo sindikalno organizirano v strokovnih komisijah po deželah in povezano v centralne strokovne zveze, ki so imele svoje sedeže na Dunaju.

Centralna avstrijska strokovna komisija je imela v Avstriji največje število članov. Članstvo je tudi zelo hitro naraščalo. Leta 1892 jih je bilo 46.606, čez 10 let 154.665, leta 1907 je doseglo največje število in jih je bilo 501.094, naslednje leto se je število zmanjšalo na 415.256 zaradi izstopa čeških sindikalno organiziranih delavcev, ki so leta 1908 osnovali svoje centralno strokovno tajništvo s sedežem v Pragi; potem je število članov avstrijske strokovne komisije stagniralo do prve svetovne vojne; v letih prve svetovne vojne je zaradi mobilizacije delavstva sindikalno članstvo zelo upadlo in jih je bilo leta 1916 samo še 166.937, leta 1917 pa je že narastlo na 311.068.⁶¹

Slovenski sindikalno organizirani delavci so predstavljali od 3 do 5% vsega članstva avstrijske strokovne komisije. Slovenska delavska strokovna (sindikalna) društva so imela 15. novembra 1903 zborovanje v Trstu. Ta društva so imela takrat 6.985 članov. Na zborovanju so sklenili, da se društva vključijo v posamezne strokovne zveze v okviru centralne strokovne komisije na Dunaju, kakor je bil sklenil zbor vseh avstrijskih strokovnih društev. Centralna strokovna komisija pa bi morala v Trstu osnovati in vzdrževati jugoslovansko strokovno tajništvo z nalogo organizirati slovenski proletariat v Trstu, Istri, na Goriškem, Kranjskem in na Spodnjem Štajerskem.⁶² Jugoslovansko strokovno tajništvo v Trstu je bilo osnovano šele 1. decembra 1905 in naj bi združevalo strokovne organizacije na vsem območju, ki ga je organizacijsko zajemala Jugoslovanska socialnodemokratska stranka.⁶³ Leta 1908 je strokovna komisija ustanovila še deželno strokovno tajništvo za Kranjsko s sedežem v

⁶¹ Die Gewerkschaft Wien 1899—1918 (Die Stärke und Leistungsfähigkeit der Gewerkschaften Österreichs, Tabelle VI. Anzahl der Zentralvereine; Lokalvereine, Ortsgruppen, Filialen und Mitglieder nach Kronländern geordnet.

⁶² Naši zapiski, leto I, Ljubljana 903, stran 92.

⁶³ Naši zapiski, leto V, Ljubljana 1907, stran 27.

Ljubljani; prvi strokovni tajnik je bil Anton Kristan.⁶⁴ Ljubljansko strokovno tajništvo si je prizadevalo, da bi razširilo svoje delovno območje na strokovne organizacije vsega slovenskega ozemlja. Uspeh teh prizadevanj je bila ustanovitev Zveze delavskih organizacij za Kranjsko, Štajersko, Koroško in Primorsko 9. januarja 1910.⁶⁵ Vloga te zveze pa je bila zelo majhna in je postala pomembna šele ob nastanku stare Jugoslavije.

Članstvo je v strokovni komisiji na Slovenskem zelo hitro naraščalo do leta 1908, ko jih je bilo okrog 15.000, potem pa je začelo nazadovati in jih je bilo v letih prve svetovne vojne okrog 3.000, ob koncu vojne pa že zopet okrog 7.000. Enak razvoj je bil tudi glede stopnje sindikalne organiziranosti glede na število vseh zaposlenih. Na Kranjskem je bilo na primer leta 1904 samo 3 % delavcev organiziranih v strokovni komisiji, nato je odstotek stalno naraščal in je bilo leta 1908 že 12 % delavcev organiziranih v strokovni komisiji, potem je začela stopnja organiziranosti zopet padati in je bilo leta 1913 samo še 8 % sindikalno organiziranih delavcev v strokovni komisiji.⁶⁶

Krščanski socialisti so prvotno ustanavljali katoliška delavska društva. Leta 1894 so ga ustanovili v Pristavi pri Trziču in v Ljubljani. Prvotno izrazito politično krščanskosocialistično delavsko gibanje je začelo dobivati strokovni (sindikalni) značaj in po letu 1900 so začeli delavstvo organizirati po strokah (najprej tobačno in papirniško delavstvo, potem kovinarje, tekstilce in druge stroke).⁶⁷ Leta 1907 je bilo že 25 podružnic z 2.140 člani, leta 1908 26 podružnic z 2.840 člani,⁶⁸ leta 1913 pa 61 podružnic s 4.772 člani.⁶⁹

Jugoslovanska strokovna zveza (JSZ) kot sindikalna centrala vseh krščanskosocialističnih delavskih strokovnih (sindikalnih) organizacij na jugoslovanskem ozemlju avstrijske polovice monarhije, je bila ustanovljena šele 28. septembra 1909 v Ljubljani, čeprav je bil tak sklep sprejet že na drugem vseslovenskem delavskem shodu 1. julija 1906 v Preski. Pričakovali so namreč, da bodo sindikalno organizacijo izvedli dunajski krščanski socialisti tako, kot so jo izvajali socialni demokrati. Vendar se centralizem krščanskosocialističnih sindikalnih organizacij ni izvedel. Posamezne strokovne zveze so ostale avtonomne.⁷⁰ Leta 1910 je bilo v vsej Avstriji 28 krščanskosocialističnih sindikalnih zvez, ki so imele 82.432 članov⁷¹ in so bile po številu članstva petkrat šibkejše od socialnodemokratske strokovne komisije. Na slovenskem ozemlju je bil krščanski socializem dosti močnejši in je bilo razmerje krščanskosocialističnega od socialnodemokratskega sindikalnega članstva 1 : 3. V krščanskosocialističnem taboru je bila večina tekstilnega delavstva, tobačnega in papirniškega in

⁶⁴ Naši zapiski, leto VII, Ljubljana 1909, stran 90; Kristan, Strokovni pregled.

⁶⁵ Naši zapiski, leto VIII, Ljubljana 1910, Strokovni pregled (Anton Kristan); prav tam leto X, Ljubljana 1912, stran 154, Kristan, Strokovni pregled.

⁶⁶ Lastni izračuni na osnovi podatkov o številu (zavarovanih) delavcev na Kranjskem dr. Joža Bohinjec, Pol stoletja delavskega zavarovanja, Spominski zbornik OUZD, Ljubljana 1938, str. 22–23; in o številu članov strokovne komisije na Kranjskem (Die Gewerkschaft, Organ der Gewerkschaftskommission Österreichs, Bd. I–XX — nova vrsta, Wien 1899–1918).

⁶⁷ Fran Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928, stran 103; Arhiv Slovenije v Ljubljani, prezidialni arhiv, fasc. 1894 štev. 2110, 2465 in 3080.

⁶⁸ Protokoll über die Verhandlungen des I. Kongress der christlichen Gewerkschaften Österreichs, Wien 1909 (31. januar do 2. februar) (dalje navajam Protokoll christlichen Gewerkschaften).

⁶⁹ Prav tam; Fran Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928, stran 262.

⁷⁰ Fran Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928, str. 249–250.

⁷¹ Protokoll christlichen Gewerkschaften 1910.

jeseniško delavstvo. V socialnodemokratskem taboru pa so bili železničarji, rudarji v premogovnih revirjih in delavci živósrebrnega rudnika v Idriji.

Narodnosocialistične delavske strokovne organizacije, ki jih je organizirala slovenska liberalna buržoazija, so bile v glavnem omejene na Primorsko. Prvo delavsko strokovno organizacijo so ustanovili v Trstu leta 1907 z imenom Narodna delavska organizacija; po letu 1910 so jih ustanovili še v Ljubljani, Kranju, na Jesenicah in v Mariboru pod imenom Narodna socialna zveza.⁷² Leta 1912 so imele te delavske organizacije okrog 2.100 članov.⁷³

To so bili novi nosilci socialne politike. Kakšna pa je bila vsebina socialne politike, katere nosilci so bile delavske sindikalne organizacije? Vsebina sindikalne socialne politike se je odražala predvsem v kolektivnih pogodbah, to je v pisemenih sporazumih med delavsko sindikalno organizacijo in podjetnikom (ali skupino podjetnikov) o ureditvi pogojev dela, pravic in dolžnosti iz delovnega razmerja.

Prekomerno in nekontrolirano izkoriščanje delavcev s strani delodajalcev, ki jih obči državljanski zakonik ob zgolj razglašeni in formalni svobodi in enakosti ni mogel dovolj zaščititi, je omejila država s svojo prvo intervencijo v delovno razmerje, ki je bilo dotlej obravnavano kot svobodna in enakopravna pogodba med delodajalcem in delojemalcem, kar pa dejansko ni bila. Država je s svojo prvo intervencijo v pogodbo o delovnem razmerju omejila prekomerno izkoriščanje delavcev. Sodila je za potrebno zaščititi delojemalca, to je šibkejšega partnerja ob sklepanju pogodbe o delovnem razmerju z močnejšim delodajalcem. Iz tega so nastali temelji delavske zaščite, delavske socialne zakonodaje (omejitev delavnika, prepoved zaposlovanja otrok, prepoved truck sistema, zahteva po najnujnejših higienskih in varnostnih ukrepih v tovarnah, zaščita ob nezgodi, bolezni in smrti, zaščita ob onemoglosti, starosti in brezposelnosti, uvedba organov za izvajanje te delavskosocialne zakonodaje in zaščitnih ukrepov).

Medtem je gospodarska in politična moč delavskega razreda vedno bolj rastla. Delavstvo je iskalo svojo pomoč izven obratov v delavskih strokovnih (sindikálnih) organizacijah in političnih (strankah), ki so bile močnejše kot posamezen podjetnik. Delavstvo se je organiziralo za obrambo in samopomoč v svojih sindikatih. Tako si je moglo samo priboriti boljše delovne pogoje, kot mu jih je dotlej omogočala država s svojimi intervencijami v delovna razmerja. Uspeh kolektivnega nastopa delavcev proti podjetniku za izboljšanje delovnih pogojev je bila sklenitev kolektivne pogodbe. V določbah kolektivne delovne pogodbe se je izražala moč teh nastopov; čim močnejši so bili, tem ugodnejše delovne pogoje je vsebovala. Kolektivne delovne pogodbe so tako postale pomemben vir delovnega prava. Z njimi so urejali pravice in dolžnosti delavcev, mezдне tarife in druge delovne pogoje za cele stroke in gospodarske panoge. S svojimi določbami, ki so bile navadno naprednejše in ugodnejše od zakonskih, so kolektivne pogodbe imele pozitiven vpliv na razvoj delovne in socialne zakonodaje.

⁷² F. Gestrin—Vasilij Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918. Ljubljana 1966, stran 288.

⁷³ Djuro Salaj, Izveštaj centralnog odbora Jedinstvenih sindikata Jugoslavije. Izveštaj na prvom kongresu JSJ 24.—29. oktobra 1948 god., Beograd 1948.

To sredstvo razrednega boja pa se je moglo razviti šele potem, ko si je delavski razred priboril pravico združevanja v delavskih strokovnih (sindikalnih) in političnih organizacijah (strankah), zakaj kolektivne pogodbe so sklepali največkrat pod pritiskom kolektivnih akcij sindikalno organiziranih delavcev. Delavci niso bili več prepuščeni vsak sam sebi, čutili so moč kolektivnega nastopa, ker so postajali močnejši od posameznih delodajalcev, od katerih so mogli izsiliti boljše delovne pogoje. Vse uspešne delavske akcije kot so bila mezdna gibanja, akcije za izboljšanje delovnih pogojev, za zaščito delavcev pred odpusti, stavke in podobno, so se navadno končale s sklenitvijo kolektivne pogodbe med delavci in podjetnikom. Na delavski strani je kolektivne pogodbe sklepale organizator delavskih akcij, to so bile navadno delavske sindikalne organizacije, ali pa za ta namen sestavljen akcijski odbor, ali predstavniki delavcev. Ti so pri pogajanjih s podjetnikom in ob sklepanju kolektivne pogodbe zahtevali uvedbo boljših in enakih delovnih pogojev za vse delavstvo obrata, podjetja ali stroke, v kakršnem obsegu je delavska akcija pač bila, ne pa samo za svoje organizirane člane, posamezne delavce, ali skupino delavcev. V tem je ravno bistvo vrednosti kolektivne pogodbe. Delavstvo je s kolektivnimi pogodbami dobilo možnost, da je določene uspehe tako rekoč uzakonilo, s tem pa so bile pridobitve veljavne za vse delavce v okviru vsega obrata ali podjetja za ves čas veljavnosti kolektivne pogodbe. Noben delavec ni smel uživati slabših in manj ugodnih delovnih pogojev, kot jih je določala kolektivna pogodba.

Vsebina kolektivne pogodbe je bila odvisna od vrste delavske akcije, ali je šlo za sklenitev okvirne kolektivne pogodbe, ki naj bi šele uredila vse delovne odnose med delavci in delodajalci, ali za izboljšanje že sklenjene kolektivne pogodbe, za ureditev ali izboljšanje mezd, za izboljšanje drugih delovnih pogojev itd. Vsaka kolektivna pogodba je imela dva dela: normativni in obligacijski del. Normativni del je obsegal splošne delovne pogoje: določbe o dolžini delovnega časa, o nadurnem delu, o praznikih, o mezdni sistemih, o načinu izplačevanja zaslužkov in odtegljajih, o naravnih dajatvah (stanovanje, hrana, konsum), o višini mezd in mezdni tarifi, o nadomestilu zaslužka zaradi bolezni in drugih zadržkov od dela, o dopustih, o družinskih in drugih dokladah, o zdravstveni zaščiti, higieni in varnostni ureditvi obratnih prostorov, o položaju vajencev, o sprejemanju na delo in odpuščanju delavcev ob pomanjkanju dela, o delavskih zaupnikih in rzsodišču ob delovnih sporih in drugo. Zelo pogosto so bile v kolektivnih pogodbah tudi določbe, da podjetje priznava delavsko strokovno (sindikavno) organizacijo in da delavcev zaradi članstva v tej organizaciji ne bo preganjalo.

Kolektivne pogodbe in njih določbe pa niso bile nekaj statičnega za ves čas veljavnosti. Medsebojne obveznosti je navadno prekršila ob vsakem ugodnem trenutku stran, ki se je čutila močnejšo, ali je bila v to prisiljena. Dokler kolektivne pogodbe niso bile pravno sredstvo, ampak sredstvo delavskega razrednega boja in dokler so delavske strokovne organizacije imele svobodo delavskih akcij, so bile zaradi naraščanja moči in pomena delavskega razreda instrument, ki je ravno zaradi svojega nenehnega razvoja ugodno vplival na napredek delavske socialne zakonodaje. Prav zaradi svojega nenehnega razvoja

so za delavstvo imele kolektivne pogodbe prednost pred prisilnimi normami o delovnih pogojih, ki so jih predpisovale državne oblasti.⁷⁴

Kolektivne pogodbe so bile torej bistveni del vsebine socialne politike, katere nosilci so bili delavski sindikati. Razen tega so delavske sindikalne organizacije v večji ali manjši meri, kakršne so bile pač njihove materialne možnosti, materialno podpirale svoje člane z denarnimi podporami, če je bilo potrebno. Sindikalni člani, ki so redno plačevali članarino, so imeli pravico do potovalnih podpor, če so v drugem kraju iskali zaposlitev, do brezposelnih podpor, bolniških podpor, svojci umrlega člana pa do posmrtna podpore. Pri Strokovni komisiji je v letih 1899—1913 sindikalni član pridobil pravico do potovalne podpore po 26 tednih plačevanja članarine; potovalna podpora je znašala 2 vinarja za kilometer poti, toda največ do 20 K na leto. Pravico do brezposelne podpore je pridobil član po 52 tednih plačevanja članarine; brezposelna podpora je znašala 6 do 12 K na teden, izplačevala pa se je lahko največ 6 tednov v enem letu. Bolniška podpora je znašala 10 K na teden, posmrtna podpora pa od 25 do 100 K glede na trajanje članstva in razred. Članstvo je bilo razvrščeno v 5 razredov glede na višino članarine, ki je znašala od 32 do 62 vinarjev na teden (povprečna plača tekstilnega delavca je znašala 10 K na teden).⁷⁵

Delavske sindikalne organizacije so bile tudi nosilec kolektivne samopomoči v obliki delavskega združništva in delavskih podpornih društev. Te oblike kolektivne samopomoči za reševanje delavskih socialnih vprašanj so zavzele zelo velike razsežnosti in dosegle velik razmah in uspeh.

Delavsko združništvo se je uveljavljalo in širilo nekoliko pozneje kot kmetijsko, tudi njegove oblike so bile drugačne, čeprav je bil namen isti: po načelu kolektivne samopomoči pomagati članom v materialni stiski in jih zaščititi pred izkoriščanjem trgovcev in oderuhov. Medtem ko so pri liberalnem in klerikalnem kmetijskem združništvu prevladovale kreditne zadrage (posojilnice) Schulze-Delitzschevega in Raiffeisnovega tipa, se je delavsko združništvo razvijalo skoraj izključno v smeri konsumnih (potrošniških) zadrug rochdalskega

⁷⁴ Problem kolektivnih pogodb so obravnavala splošnejša dela, kot na primer: France Kresal, Pregled razvoja delavskozaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite v Sloveniji med obema vojnama. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, leto VIII—IX. Ljubljana, 1969, str. 159—177; dr. Stojan Bajič, Delavno pravo. Ljubljana 1936, str. 157—158; Nikola Tinčič, Osnovi radnog prava. Zagreb 1955, str. 119—120; Aleksander Baltić, Osnovi radnog prava Jugoslavije. Beograd 1961, stran 91. Posebej pa so problematiko kolektivnih pogodb obravnavala tale dela: Nikola Tinčič, Razvoj kolektivnog ugovora u Jugoslaviji. Zagreb 1951 (v doktorski disertaciji je obdelan razvoj in pravni aspekt kolektivnih pogodb pri nas od začetkov razvoja do leta 1950); Stojan Bajič, Uredba o minimalnih mezdah, kolektivnih pogodbah, poravnavanju in razsodništvu. Slovenski pravnik, leto LI, št. 3—4, Ljubljana 1937; isti, Kršitev kolektivne pogodbe. Radnička zaštita. Zagreb 1932, stran 555; Kolektivni ugovor po novom zakonu o radnjama. Pravosudje, Beograd 1932, stran 296; isti, Minimalne mezde in kolektivne pogodbe. Misel in delo, Ljubljana 1936 stran 270; isti, Razrešitev kolektivne pogodbe. Slovenski pravnik leto LII Ljubljana 1938, stran 185; Dragoljub Janković, Živko Topalović, Joža Bohinjec, Kolektivne pogodbe. Spomenica III. kongresa pravnikov, Zagreb 1927 str. 117—140; Dragoljub Janković, O kolektivnim ugovorima. Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd 1921, stran 399; isti, Pravna priroda sindikalnog najamnog ugovora. Problemi gradjanskog prava, Beograd 1926; B. Adžija, Kolektivni radni ugovor. Radnička zaštita, Zagreb 1928, str. 393—398; dr. B. Blagojević, Odnos kolektivnih ugovora i pojedinačnih ugovora o radu Branić, Beograd 1934 knj. XXII, stran 501; Dj. Grčević, Kolektivni ugovor sa stanovišta Zakona o radnjama. Radnička zaštita, Zagreb 1932, stran 312; M. Konstantinović, O kolektivnim ugovorima. Naša stvarnost, Beograd 1936, št. 12; B. Krekić, Kolektivni radni ugovor. Socijalni arhiv Beograd 1937, stran 6372; I. Kun, Kolektivni ugovor u teoriji i praksi. Zagreb 1940; B. D. Petrović, Pojam o dejstvu kolektivnog ugovora u jugoslovanskom civilnom pravu. Pravosudje, Beograd 1934, stran 531; I. Politeo, Radno pravo. Zagreb 1934; E. Sladović, Radno pravo i kolektivni ugovor kao njegovo vrelo. Radnička zaštita, Zagreb 1931 str. 296.

⁷⁵ Gewerkschaft Nr. 25, Wien 1913 stran 246.

tipa. Bilo je sicer nekaj stavbinskih, produktivnih in kreditnih zadrug, vendar te niso bile pomembne in niso imele večjega števila članstva.⁷⁶

Prva delavska zadruga na Slovenskem je bila iz leta 1871. Ustanovili so jo uslužbenci Južne železnice v Mariboru, vendar je bilo to le posojilno društvo. Člani so bili delavci mariborskih železniških delavnic. Druga delavska zadruga je bila ustanovljena 15. junija 1890, tudi v Mariboru. Bila je konsumno in hranilno društvo. Ustanovili so jo mariborski delavci pod vodstvom Johana Krainerja. Borila se je z velikimi težavami in napakami, leta 1911 je prenehala samostojno poslovati in je postala poslovalnica graškega Splošnega konsumnega in hranilnega društva. Johan Krainer je leta 1896 ustanovil v Mariboru še stavbno zadrugo. Imela je 58 članov in je že leta 1896 zgradila prvo hišo. Leta 1918 je bila likvidirana, takrat je imela le še 36 članov.⁷⁷

Delavsko združništvo rohdalske smeri se je začelo razvijati in uveljavljati pozneje, največ v prvem desetletju dvajsetega stoletja.

Začetek razvoja delavskih konsumnih društev je sovpadel v zelo neugodno razdobje, ko je divjala »protikonsumarska«⁷⁸ gonja, ki so jo vodili liberalci proti nabavno prodajnim zadrugam in pri tem veliko izrabljali nekatere neuspehe in nepravilnosti klerikalnih konsumnih organizacij. »Protikonsumarsko«⁷⁹ gonjo so vodili predvsem trgovci, ki so se čutili ogrožene, liberalna stranka pa jo je uporabila tudi kot sredstvo v političnem boju s klerikalci. Socialnodemokratsko delavstvo je v tej polemiki podlegalo vplivu pisanja liberalnega Slovenskega naroda in je bilo spričo tega precej apatično do ustanavljanja konsumnih društev, čeprav se je Rdeči prapor, organ socialnodemokratske stranke, včasih zavzel za konsumna društva proti trgovski gonji.

Delavske konsumne zadruge so ustanavljali tako krščanski socialisti kot socialni demokrati. Kakor so prvotno (v devetdesetih letih) krščanski socialisti prevladovali v Ljubljani (tobačna tovarna, predilnica), v Vevčah in Medvodah (papirnica), v Trziču (predilnica, domača obrt) in na Jesenicah (železarna), socialni demokrati pa med železničarji na vseh progah in med rudarji (premogovni revirji, Idrija), tako so ustanavljali tudi prve delavske konsumne zadruge.

Krščanski socialisti so v Ljubljani leta 1895 ustanovili Prvo ljubljansko delavsko konsumno društvo, r. z. z o. z.⁷⁸ Ob ustanovitvi je imelo 197 članov, leta 1905 541 članov, leta 1915 1.311 članov, leta 1921 pa že 11.606 članov. Poslovati je začelo z eno prodajalno, leta 1915 je odprlo še drugo, leta 1921 je imelo že 31 prodajaln.⁷⁹ Na Jesenicah so leta 1896 ustanovili Delavsko konsumno društvo. V Ljubljani pa so leta 1898 ustanovili Slovensko delavsko stavbinsko društvo. Prvi predsednik je bil prof. Janežič, za njim pa J. E. Krek. Že do poletja 1899 je to društvo zgradilo 21 delavskih hišic, v naslednjih letih pa še več, skupaj 103. Delavske hišice je društvo gradilo v Novem Vodmatu, Rožni

⁷⁶ Totomianz, Predhodniki in pionirji zadržnega gibanja. Prevedel C. Kristan. Zadržna knjižnica, zv. VII, Ljubljana 1925; Dolfe Schauer, Miha Vošnjak. Zadržni zbornik, izdan ob stoletnici rojstva Mihe Vošnjaka, očeta slovenskega zadržništva. Izdala in založila Zveza slovenskih zadrž Ljubljana 1937; Alois Brusatti, Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus bis zum Ständestaat, Wien 1965, str. 63—74; France Kresal, Delavsko zadržništvo na Slovenskem. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, leto X, št. 1—2, Ljubljana 1970, str. 67—79.

⁷⁷ Historicus (Anton Kristan), Delavsko zadržno gibanje v Sloveniji (Doneski k zgodovini zadržnega gibanja med slovenskim delavstvom). Zadržna knjižnica, zv. II, Ljubljana 1924, str. 15—16, dalje navajam Kristan, Delavsko zadržno gibanje v Sloveniji.

⁷⁸ Fran Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem. Ljubljana 1928, stran 249.

⁷⁹ Prav tam; Kristan Delavsko zadržno gibanje v Sloveniji, str. 3, 22—23.

dolini, Štepanji vasi, Šiški in Trnovem. Društvo je zašlo v dolgove in zadnja leta pred vojno prenehalo zidati.⁸⁰

Socialni demokrati so prvi delavski konsumni zadrugi ustanovili leta 1897 in sicer Občo konsumno društvo v Zagorju in Občo konsumno društvo v Idriji.

Trboveljska premogokopna družba je deloma že pred letom 1890, deloma po tem letu ustanovila v Zagorju, Trbovljah, Hrastniku in Kočevju svoja rudniška blagovna oddajališča, iz katerih so rudarji in rudarski uslužbenci dobivali živila in druge življenjske potrebščine. V Zagorju in Hrastniku jih je organizirala celo kot zadruge, katerih vodstvo pa je bilo seveda v rudniških rokah. V Zagorju je bil leta 1891 ustanovljen Arbeiter Consum-Verein der Gewerkschaft Sagor, prej pa je to nalogo opravljal rudniški »magacin«. Vendar delavci tudi s tem konsumom niso bili zadovoljni, ker je bil še vedno v rokah rudnika. Zato so leta 1897 socialistični rudarji in steklarji ustanovili svoj konsum pod imenom Občo konsumno društvo v Zagorju ob Savi, r. z. z o. z. Dne 12. aprila 1897 je bil ustanovni občni zbor delavske konsumne zadruge, navzočih je bilo 126 članov — rudarjev n steklarjev. V prvo načelstvo so bili voljeni Melhijor Čobal, Franc Rinaldo in Martin Repovš. Zadruga je bila registrirana 7. junija 1897 pri okrožnem trgovskem sodišču v Ljubljani. Prvo prodajalno so odprli 1. septembra 1897, 1. maja 1898 še v Lokah. Leta 1908 so v Zagorju ustanovili svojo zadrugo še krščanski socialisti. Imenovala se je Ljudska gospodarska zadruga v Zagorju. Ustanovila jo je Zadružna zveza iz Ljubljane in je bila njena članica.⁸¹

Občo konsumno društvo v Idriji je bilo ustanovljeno 25. julija 1897. Ustanovili so ga socialni demokrati. V prvem načelstvu so bili trije delavci-rudarji: Simon Kavčič, Urban Štrempfelj in Anton Kogej. Dne 12. junija 1898 je bil nameščen za zadružnega uradnika Franc Rinaldo, ki je prišel iz Zagorja; 19. februarja 1899 je bil izvoljen za ravnatelja zadruge. Dne 11. oktobra 1903 ga je zamenjal Anton Kristan, ki je vodil konsumno društvo v Idriji do leta 1910, čeprav je že leta 1908 odšel v Ljubljano. Potem je konsumno društvo vodil Ivan Štravs, ki je kot prvi socialist postal župan v Idriji. Občo konsumno društvo v Idriji se je po začetnih težavah dobro razvijalo. Kupilo je posestvo Podroteja z valjčnim mlinom in hišo v Spodnji Idriji. Zaradi tega je zašlo v finančne težave. Konsumno društvo je v Idriji podpiralo tudi delavsko politično, strokovno in kulturno gibanje. Sofinanciralo je Delavski koledar, ki so ga začeli leta 1900 izdajati socialni demokrati v Idriji. Prav tako je podpiralo štirinajstdnevnik Naprej, ki je do leta 1908 izhajal v Idriji, začela se je tudi socialistična knjižnica časopisa Naprej. V okviru Občnega konsumnega društva v Idriji je bilo leta 1900 ustanovljeno prvo žensko socialistično društvo Veda. Tu je delovala Prva idrijska čipkarska zadruga, ki jo je leta 1905 ustanovil Anton Kristan in je združevala okrog 1500 čipkarič iz Idrije in okolice. Vendar ta zadruga ni dolgo poslovala, že leta 1908 je bila likvidirana. Krščanski socialisti so tudi v Idriji ustanovili svojo zadrugo, imenovala se je Krščansko gospodarsko društvo v Idriji.⁸²

V Mariboru je bila 31. decembra 1899 ustanovljena Prva mariborska delavska pekarna. Ustanovili so jo mariborski peki Alojzij Čeh, Josip Fleischer,

⁸⁰ Fran Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem. Ljubljana 1928, stran 107 op.

⁸¹ Kristan, Delavsko zadružno gibanje v Sloveniji, str. 4—6.

⁸² Prav tam, str. 6—7.

Anton Oprovš, Karel Čeh, Anton Kramberger, Vitus Merlin, Jože Šušnik in Alojzij Križnik. To je bila ena redkih delavskih produktivnih zadrug na Slovenskem. Včlanjena je bila v socialnodemokratski Osrednji zvezi avstrijskih konsumnih društev na Dunaju. Glede števila članstva ta zadruga ni bila pomembna in je do srede dvajsetih let ostalo pri 8 članih zadruge. Zadruga je imela lastno pekarno in je zaposlovala 18 delavcev.⁸³

V Trbovljah in Hrastniku je uspelo socialistom organizirati svoje konsumne zadruge šele nekaj let po ustanovitvi prvega socialističnega konsumnega društva v Zagorju. V Trbovljah je imela Trboveljska premogokopna družba svoj »magacin«, kjer so delavci dobivali življenjske potrebščine na kredit, ob plačilnem dnevu pa so jim odtegnili od plače, kar so med tednom »zafasali«, kakor so se delavci takrat izražali. Prvotno so poskušali organizirati v Trbovljah podružnico konsumnega društva iz Zagorja, toda brez uspeha. Šele leta 1904 so ustanovili v Trbovljah Splošno konsumno društvo, ki pa je takoj v začetku zašlo v velike finančne težave, iz katerih se je rešilo s pomočjo Osrednje zveze avstrijskih konsumnih društev na Dunaju in ob sodelovanju energičnih združnikov. Leta 1908 so ustanovili Stavbno in gostilničarsko zadrugo Delavski dom, ki je leta 1909 zgradila stavbo za konsum s prodajalno in uradom. V stavbi je dobila svoje prostore tudi delavska strokovna organizacija in seveda združna gostilna. Leta 1912 je zadruga zgradila svojo drugo stavbo, leta 1919 pa še dvorano za kulturne prireditve. Zadruga je imela okrog 400 članov.⁸⁴

Tudi v Hrastniku je Trboveljska premogokopna družba ustanovila za rudarje v Hrastniku, na Ojstrem in na Dolu svoj konsum. Ustanovila ga je leta 1890 in je organizacijsko imel obliko zadruge. Leta 1905 pa so delavci s pomočjo socialnodemokratskih organizatorjev prevzeli vodstvo te zadruge v svoje roke. Potem so za nekaj časa prepustili vse vodstvo konsumnega društva v roke bivšemu trgovcu Koželju in društvo je skoraj propadlo, šele ko so ga delavci ponovno prevzeli v svoje roke in preuredili poslovanje, je zopet zaživel. Konsumno društvo rudarjev za Hrastnik, Dol in Ojstro je imelo eno prodajalno v lastnem domu v Hrastniku zraven rudnika, drugo pa pri železniški postaji. Članov je imelo okrog 100.⁸⁵

Na Primorskem so se slovenski delavci v Trstu oklenili Tržaških delavskih zadrug, ki so jih leta 1903 ustanovili slovenski, italijanski in nemški socialisti. Med ustanovitelji je bil tudi poznejši generalni ravnatelj teh zadrug Valentin Pittoni. Tržaške delavske zadruge so se zelo razvile. Do prve svetovne vojne so združno delo razširile po vsej Primorski. Izdajale so mesečnik Zadruga in Vestnik Delavskih zadrug za Trst, Istro in Furlanijo. Svoje podružnice so odpirale v Gorici, Tržiču (Monfalcone), v vseh važnejših okrajih Trsta in okolice, v Puli, Poreču in med rudarji v Labinu, kjer pa so se v letih 1903—1905 pojavljali že tudi samostojni začetki delavskega konsumnega društva, ki jih je vodil rudar Pavle Bučić. Na Goriškem so leta 1903 osnovali v Podgori slovenski in italijanski delavci konsumno društvo, ki pa ni pokazalo večjega uspeha. V Nabrežini so kamnarski delavci ustanovili leta 1904 zadrugo Nabrežinske delavske zadruge po tržaškem zgledu; odprli so tudi svojo pekarno. Med veliko stavko nabrežinskih klesarjev in kamnarjev leta 1901 se je veliko govo-

⁸³ Prav tam, stran 15.

⁸⁴ Prav tam, str. 7—8.

⁸⁵ Prav tam, str. 9—10.

rilo in pisalo o ustanovitvi združnega kamnoseškega in klesarskega podjetja, vendar ni bilo uspehov; to gibanje je takrat vodil Josip Kopač. Pač pa so delavci v Mirnu pri Gorici leta 1906 osnovali majhno zadrugo, ki pa je kmalu prenehala. V Gorici je dr. Henrik Tuma leta 1908 ustanovil Delavsko hranilnico in posojilnico v Gorici, ki jo je vodil nekaj časa Petejan. Hranilnica ni uspela in je kmalu prenehala poslovati. Tik pred prvo svetovno vojno so čevljarji ustanovili svojo zadrugo v Mirnu na Goriškem. Med vojno je ta zadruga delala v Mozirju na Štajerskem; vodil jo je Viktor Vuk. V Trstu so poskušali ustanoviti svojo zadrugo tudi narodni socialisti. Proti socialističnim Tržaškim delavskim zadrugam so ustanovili Konsumno zadrugo Narodne delavske organizacije; ta zadruga je kmalu propadla. Ustanovili so tudi Konsumno društvo Narodne delavske organizacije v Šturjah pri Ajdovščini, pa je prav tako hitro propadla. V okolici Trsta so narodni socialisti ustanovili kakih 12 samostojnih narodnih konsumnih društev, ki pa so bila večji del le zadrugne gostilne.⁸⁶

Na Jesenicah so že leta 1896 krščanski socialisti ustanovili Prvo delavsko konsumno društvo, ki je združilo skoraj vse delavstvo pod svoje okrilje. Leta 1900 pa je začela na Jesenicah prodirati tudi socialna demokracija, najprej so začeli s strokovno in politično organizacijo in šele leta 1909 so ustanovili Konsumno društvo za Jesenice in okolico. Društvo je odprlo svojo zadrugno prodajalno na Savi v Mencingerjevi hiši. Prvega maja 1911 se je jeseniško konsumno društvo združilo z ljubljanskim konsumnim društvom in 10. maja 1911 odprlo prodajalno na Jesenicah, 5. avgusta 1912 pa še na Koroški Beli.⁸⁷

V Ljubljani je uspelo socialnim demokratom ustanoviti svoje konsumno društvo šele leta 1908, torej 11 let po ustanovitvi prvih socialističnih konsumnih društev v Zagorju in Idriji in 13 let po ustanovitvi krščanskosocialističnega Prvega ljubljanskega delavskega konsumnega društva v Ljubljani. Prvi poskus je naredila skupina socialističnih delavcev v Ljubljani pod vodstvom Jožeta Breskvarja, ki je leta 1903. ustanovila Splošno konsumno društvo v Ljubljani s prodajalno na današnji Trubarjevi cesti. Vendar je to društvo že po dveh letih prenehalo poslovati in je prišlo celo v konkurz. Ta ponesrečeni poskus je imel zelo slabe posledice. Delavstvo je imelo z njim slabe izkušnje in dalj časa ni hotelo slišati o ustanavljanju drugega konsumnega društva. Svoje je naredila tudi »protikonsumska« gonja, ki so jo vodili liberalci proti klerikalnemu združništvu in je takrat dosegla svoj višek. Socialnodemokratsko delavstvo je bilo sicer v glavnem pasivno v tem boju obeh slovenskih meščanskih strank, vendar je bolj podlegalo vplivu liberalnega časopisja in zato se ni preveč navduševalo tudi za ustanavljanje svojih konsumnih zadrug. Šele leta 1908, ko je prišel v Ljubljano Anton Kristan, ki je prevzel strokovno tajništvo v Ljubljani, je bila akcija za ustanovitev konsumnega društva v Ljubljani uspešna.

Vendar tudi takrat v mestu ni šlo. Pač pa je bil 12. julija 1908 na Glincah v občini Vič sestanek delavcev, ki se je šele po daljši razpravi in Kristanovem prigovarjanju razglasil za ustanovni občni zbor Konsumnega društva za Ljubljano in okolico. Prvo zadrugno prodajalno so odprli na Glincah 24. oktobra 1908, točno čez leto dni na Vodmatu, v Šiški pa že 26. junija 1909. V mestu so prvo prodajalno odprli šele aprila 1910, bila je v Sodni ulici; maja 1910

⁸⁶ Prav tam, str. 10–11.

⁸⁷ Prav tam, stran 13.

so odprli socialistično združno prodajalno v Trnovem, februarja 1911 v Tržiču na Gorenjskem. Meseca maja 1911, pa je prevzelo Konsumno društvo za Jesenice in okolico.⁸⁸

Taka ekspanzija Konsumnega društva za Ljubljano in okolico je zahtevala preureditev. Tudi naslov društva ni več ustrezal in se je preimenoval v Konsumno društvo za Slovenijo r. z. z o. z. s sedežem v Ljubljani.

Konsumno društvo za Slovenijo je nadaljevalo z odpiranjem novih združnih prodajaln. Maja 1911 jo je odprla v Savi na Gorenjskem, aprila 1912 v Šiški na Celovski cesti, junija 1912 na Koroški Beli in marca 1914 v Rožni dolini. V stari Jugoslaviji je društvo nadaljevalo z odpiranjem novih združnih prodajaln.⁸⁹

V Ljubljani se je na pobudo Antona Kristana leta 1908 ustanovila tudi Delavska tiskovna družba na združni osnovi, ki je prevzela izdajanje socialistične literature in lista Naprej, ki je prej izhajal v Idriji.⁹⁰

Po velikem štrajku mizarских pomočnikov v Ljubljani so ti pod vodstvom Ivana Tokana 6. marca 1908 ustanovili Produktivno zadrugo ljubljanskih mizarjev. Na Glincah pri Ljubljani je ta zadruga zgradila svojo tovarno pohištva. Zadruga je štela okrog 30 članov.⁹¹

Eno najstarejših konsumnih društev na Koroškem je bilo Boroveljsko konsumno društvo v Borovljah, ki ga je do leta 1910 imela v rokah nemška Südmarka. Tega leta pa so ga prevzeli socialni demokrati pod vodstvom Stummra in je bilo odslej član Osrednje zveze avstrijskih konsumnih društev na Dunaju ter delovalo v precej ozkih stikih z Ljubljano. V Celovcu je bilo ustanovljeno konsumno društvo Einigkeit s podružnicama v Črni in Pliberku.⁹²

V Ljubljani je leta 1910 nekaj socialistov s pomočjo dr. Tomšiča in dr. Periča ustanovilo Delavsko hranilnico in posojilnico, ki pa je že po dveh letih poslovanju prešla v likvidacijo. Pač pa so socialni demokrati pod vodstvom Antona Kristana in dr. Tomšiča leta 1912 prevzeli Splošno kreditno društvo v Ljubljani, ki je bilo ustanovljeno že leta 1899. Odslej je bilo Splošno kreditno društvo povsem v rokah delavskih organizacij.

Med vojno (leta 1917) je Anton Kristan osnoval Vojno zvezo za konsumna društva in zavode, ki je vodila aprovizacijo vseh organiziranih konsumentov na Kranjskem. Med vojno je bila osnovana tudi Nakupovalna in prodajna zadruga Sloğa, ki je bila namenjena malim kmetom, vendar ni zaživela in sploh ni delovala, čeprav je obstajala še nekaj časa v stari Jugoslaviji.

Leta 1917 so tako imenovani mladini (Prepeluh, Lončar) ustanovili tiskovno zadrugo Socialna matica, ki je izdajala revijo Demokracija in pozneje Naše zapiske.⁹³

Delavske zadruge, ki so bile v rokah socialnih demokratov, so bile v vsej Avstriji včlanjene pri Osrednji zvezi avstrijskih konsumnih društev na Dunaju. Ta zveza je opravljala revizijo vseh zadrug in pospeševala delavsko združništvo. Včasih je reševala tudi finančne težave posameznih konsumnih društev.

⁸⁸ Prav tam, str. 18—20.

⁸⁹ Prav tam.

⁹⁰ Prav tam, stran 31.

⁹¹ Prav tam.

⁹² Prav tam, str. 16—18.

⁹³ Prav tam, str. 21—22.

Krščanskosocialistična konsumna društva na Slovenskem so bila včlanjena v klerikalni Zadružni zvezi.

Liberalci na Slovenskem zadrug za delavstvo niso ustanavljali. Izjema je bila na Primorskem, kjer so narodni socialisti ustanovili nekaj zadrug za delavstvo kot protitež socialnodemokratičnim delavskim zadrugam. Večjih uspehov niso dosegli. Njihovih zadrug ni združevala nobena zadrugna centrala.

Čeprav so krščanski socialisti vsaj v začetku pri ustanavljanju delavskih konsumnih društev dosegli večje uspehe in jih je pri tem delu podpirala tudi klerikalna stranka, se je delavsko zadružništvo razmahnilo le pod okriljem in vodstvom socialnodemokratične stranke. Njenih zadrug je bilo mnogo več in z večjim številom članstva. Ob koncu prve svetovne vojne je bilo v krščanskosocialističnih konsumnih zadrugah vključenih okrog 10.000 članov, v socialnodemokratičnih pa okrog 20.000. Prevladovale so konsumne zadruge rohdalske smeri. Delavskih produktivnih zadrug je bilo malo in so imele le po nekaj deset ali celo manj članov in niso bile pomembne. Bili sta dve pomembnejši stanovanjski zadrugi. Delavske hranilnice in posojilnice se niso razvile, kolikor je bilo poskusov, se večinoma niso obnesli.

Socialni demokrati so se okrog leta 1910 zelo aktivno angažirali pri ustanavljanju in vodenju konsumnih društev, tudi z velikim uspehom. Deloma je šlo to ponekod tudi na škodo političnega delovanja. Osmi zbor Jugoslovanske socialnodemokratične stranke, ki je bil od 26. do 29. maja 1912 v Ljubljani je ugotavljal, da je razvoj stranke zahteval, da so se organizacije specializirale v politične, strokovne (sindikalne), konsumne in kulturne. Ugotavljal je, da se je poleg političnih in strokovnih organizacij zadnji čas razmahnilo na Slovenskem živahno konsumno gibanje, ki ga je z veseljem pozdravljati. Vendar je opozarjal, da zaradi konsumnega gibanja ne bi smele trpeti druge razredno bojne organizacije. Opozarjal je, da »nekateri le — konsumarji trde in praktično delajo, kakor da bi bila konsumna društva edini smoter organizacije, za drugo se ne brigajo.«⁹⁴

Socialnodemokratiški voditelji in večina socialističnega delavstva so vložili veliko dela in naporov v razvoj delavskega zadružništva, ki ga v tej dobi moramo pozitivno oceniti in ovrednotiti. Delavsko zadružništvo je v tej dobi poleg materialnih koristi za delavstvo budilo pri njem tudi razredno zavest. Socialna demokracija pa je kot delavska stranka prek njih razširjala tudi svoje članstvo. Takoimenovano konsumarstvo v slabem smislu besede se je začelo pozneje, ko so začeli posamezni socialnodemokratični voditelji zanemarjati politično delo, ko so se samozadovoljno umikali na položaje načelnikov konsumnih društev, te položaje ljubosumno čuvali zase in jih izkoriščali za svoje koristi.

Delavska podporna društva. Druga oblika delavske kolektivne samopomoči so bila delavska podporna društva. Dokler delavstvo v primeru bolezni, nezgode in smrti ni varovalo socialno zavarovanje, po uvedbi tega zavarovanja pa ga je varovalo preslabo, so si delavci morali pomagati s kolektivno samopomočjo. Ustanavljali so svoja bolniška in podporna društva; pri tem so sodelovali tudi podjetniki. To so bili tudi prvi začetki delavskega zavarovanja.

⁹⁴ Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, tom V. Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920. Beograd 1951, stran 246.

O bolniških in podpornih društvih na Slovenskem ni veliko podatkov. Navedli jih bomo samo nekaj, čeprav jih je bilo verjetno mnogo več. Leta 1835 je bilo v Ljubljani ustanovljeno Trgovsko bolniško in podporno društvo. Njegov namen je bil oskrbovati in podpirati bolne člane, preskrbeti umrlim članom pogreb na stroške društva in podpirati revne člane. Društvo je imelo bolniško zavarovalni oddelek in podporni oddelek. Ob bolezni so imeli člani pravico do povračila stroškov za zdravniško pomoč in zdravila. Če zaradi bolezni niso imeli zaslužka, so imeli pravico do boleznine, če pri delodajalcu niso imeli popolne oskrbe. Na svojo zahtevo so se lahko zdravili tudi v društveni bolnišnici, oziroma v II. razredu deželne bolnišnice; v tem primeru niso dobili boleznine. To društvo je obstajalo do nastanka stare Jugoslavije in je konec leta 1918 imelo 497 rednih članov, 20 podpornih in 5 častnih.⁹⁵

Sladkorna rafinerija na Poljanah je leta 1853 ustanovila podporno blagajno za podpiranje bolnih in za delo nezmožnih tovarniških delavcev ter njihovih vdov in sirot. Začetno glavnico podporne blagajne je v znesku 2.000 goldinarjev prispevalo podjetje, pozneje pa so prispevki delavcev predstavljali izključno vse dohodke podporne blagajne. S podporno blagajno je bila združena tudi nabava živil. Iz podpornega sklada so delavcem izplačevali podpore v primeru bolezni ali nezgode. Leta 1856 je imela podporna blagajna 181 članov. Ko je bilo leta 1860 sklenjeno, da rafinerija ne bo več obratovala, je bil podporni sklad izplačan med delavce, ki so takrat še delali v tovarni. Premoženje sklada se je v sedmih letih obstoja povečalo za štirikratno začetno glavnico, ker so dohodki (prispevki od delavskih plač) vedno presegali izdatke za podpore.⁹⁶

Ljubljanska predilnica in tkalnica je leta 1860 ustanovila svoj bolniški sklad za vzajemno pomoč med delavci v primeru bolezni. V ta sklad so morali delavci plačevati prispevke po višini svojih tedenskih zaslužkov; podjetje ni bilo dolžno nič prispevati. Sklad je bil last delavcev, upravljalo pa ga je tovarniško ravnateljstvo. Delavci so izvolili 12 svojih zastopnikov, ki pa so imeli v tem skladu le nekakšne nadzorstvene in posvetovalne pravice. Naloga bolniškega fonda je bila skrb za delavce med boleznijo in pa skrb za pogrebne stroške v primeru smrti. V breme sklada je podjetje plačevalo zdravnika, ki je zdravil tovarniške delavce.⁹⁷ Leta 1860 je omenjena bolniška blagajna tudi v bombažni predilnici in tkalnici v Preboldu.⁹⁸

V tekstilni tovarni v Tržiču je bilo 2. junija 1897 ustanovljeno Podporno društvo za podpiranje bolnih članov, za primer nezgod ter ob onemoglosti in starosti. V tem času je bilo v Avstriji bolniško in neugodno zavarovanje za tovarniške delavce sicer že uvedeno in obvezno in je bila tudi v tržiški tovarni obratna bolniška blagajna ustanovljena takoj po začetku obratovanja tovarne. Vendar takratna bolniška blagajna zavarovanim delavcem ob bolezni in nezgodi ni dajala zadostne preskrbe, za onemoglost, starost in smrt pa sploh niso bili zavarovani. Zato je delavstvo in vodstvo podjetja sodilo za potrebno ustanoviti še podporno društvo. Članstvo je bilo prostovoljno, vendar so bili v društvu včlanjeni skoraj vsi delavci. Predsednik društva je bil Leo Gassner, vodja podjetja. To podporno društvo je delovalo ves čas neprekinjeno do leta

⁹⁵ Jugoslavenski kompas, Zagreb 1920, zv. I, stran 257.

⁹⁶ Vlado Valenčič, Sladkorna industrija v Ljubljani. Ljubljana 1957, stran 45.

⁹⁷ Prav tam, stran 55.

⁹⁸ Katica Kobe-Arzenšek, Prvi tekstilni industrijski obrati na Slovenskem, Ljubljana 1968, stran 30.

1941. Podporno društvo je imelo dva oddelka: podpornega in starostno blagajno za onemogle delavce. Sredstva za izplačevanje podpor so se zbirala od delavskih prispevkov. Članarino so pobirali posebej za podporni sklad in posebej za starostni in invalidski sklad. Iz podpornega sklada so člani prejeli podpore ob boleznih in v izjemnih primerih; iz starostnega in invalidskega sklada pa starostno podporo (rento), ki so jo izplačevali redno vsak mesec, in pogrebne stroške (v obsegu trimesečne rente). Starostno podporo so pridobili delavci po 10-letnem članstvu. Različne podpore je prejelo 30 % članstva. Denar, ki se je nabral v starostnem skladu, so ob razpustu podpornega društva razdelili med člane.⁹⁹

Takih in podobnih podpornih društev in blagajn je bilo na Slovenskem veliko in so, čeprav v sicer skromni meri, kolikor so pač dopuščala njihova denarna sredstva, opravljala naloge socialnega zavarovanja, še preden je bilo to z zakonom uvedeno, pozneje pa dopolnjevala njegove največje pomanjkljivosti.

Stara Jugoslavija. Ob svojem nastanku je bila stara Jugoslavija neenotna tako glede delavske socialne zakonodaje, kot glede njenega izvajanja, trajanja in razširjenja v zavesti delavstva. Medtem ko sta bila v zahodnem delu države, ki je bil prej v okviru habsburške monarhije, delavsko zavarovanje in delavska zaščita uvedena že v zadnjem desetletju devetnajstega stoletja in v prvem desetletju dvajsetega in so si delavci pridobili že določene pravice iz tega zavarovanja, predvsem pa izkušnje za uveljavljanje pravic iz te zakonodaje, in so bile ustanove delavskega zavarovanja in delavske zaščite že organizirane, uvedene in razširjene med delavstvom in so se tudi podjetniki že nekoliko sprijaznili z dejstvom, da je treba te ustanove in zakonodajo upoštevati, na področju bivše kraljevine Srbije in Črne gore vsega tega ni bilo.

Največ tradicije je imelo delavstvo v Sloveniji in Dalmaciji. Tu je veljala avstrijska zakonodaja; inšpekcija dela je bila uvedena že leta 1883, obvezno bolniško zavarovanje 1888, nezgodno 1887. Na Hrvaškem in v Slavoniji ter v Vojvodini je veljala ogrska zakonodaja; nezgodno in bolniško zavarovanje je bilo uvedeno 1891, inšpekcija dela pa 1893. V Bosni in Hercegovini je bila inšpekcija dela uvedena leta 1907, bolniško zavarovanje leta 1909 in nezgodno leta 1911; zakonodaja in organizacija teh ustanov je bila avstrijska. V Srbiji je zakon o radnjama iz leta 1910 vseboval določbe o ustanovah obrtnih inšpektorjev z zelo širokim delokrogom in velikimi pravicami. Vendar so balkanske vojne in prva svetovna vojna prekinile ta razvoj še preden je prišlo do izvajanja te delavsko zaščitne zakonodaje. Zakonodaje o delavskem zavarovanju industrijskega delavstva pa še ni bilo. V Črni gori in Makedoniji se ta razvoj do nastanka stare Jugoslavije še niti ni začel.

Neenotnost v pogledu delavske socialne zakonodaje je tudi v stari Jugoslaviji trajala še vse do leta 1922, glede njenega izvajanja pa še dalj. Na ozemlju na novo nastale Kraljevine SHS je ostala v veljavi vsa stara obstoječa delavsko zaščitna zakonodaja, torej avstrijska, ogrska in srbska, dokler je ni zamenjala enotna jugoslovanska zakonodaja. In še ta je v nekaterih ozirih upoštevala obstoječe stanje še več let. Novi okvirni zakoni o delavski zaščiti

⁹⁹ Ivan Mohorič, Bombažna predilnica in tkalnica v Trziču, Tržič 1960, str. 202–207; arhiv predilnice in tkalnice v Trziču, zapisniki podpornega društva od 26. novembra 1926 do 30. decembra 1940.

so bili sprejeti v letih 1921 in 1922, in sicer: zakon o inšpekciji dela 30. decembra 1921, zakon o zaščiti delavcev 28. februarja 1922 in zakon o zavarovanju delavcev 14. maja 1922.¹⁰⁰

Inšpekcija dela. Prvo leto stare Jugoslavije so v njej poslovale samo tri inšpekcije dela, in sicer v Ljubljani, Sarajevu in Splitu.

Meseca maja 1919 je bila v Zagrebu konferenca, ki jo je sklicalo ministrstvo za socialno politiko, da bi proučili predloge najvažnejše socialne zakonodaje, tako o osemurnem delavniku, delavskih zbornicah, ustanovah za posredovanje dela in podpiranje brezposelnih in o obrtnem nadzorništvu. Na konferenci so sodelovali zastopniki podjetnikov, delavcev in pokrajinskih vlad. Že na tej konferenci je bilo sklenjeno, naj se vse ustanove obrtnega nadzorništva iz vse države združijo pod eno upravo. Ministrstvo za socialno politiko je državo razdelilo na 18 nadzorniških okrožij z osrednjo inšpekcijo v Beogradu, vendar je bilo do leta 1921 vzpostavljenih le 12 inšpekcij dela, ki so poslovale na osnovi starih pokrajinskih predpisov.¹⁰¹

Uredba o inšpekciji dela z dne 21. maja 1921¹⁰² je postavila enotno osnovo za poslovanje te službe. Osrednja inšpekcija dela je postala poseben oddelek ministrstva za socialno politiko. Ta uredba je bila na seji zakonodajnega odbora jugoslovanske vlade z dne 6. decembra 1921 spremenjena in je 30. decembra 1921 izšla kot zakon o inšpekciji dela.¹⁰³

Zakon o inšpekciji dela je določal, da se pri ministrstvu za socialno politiko ustanavlja inšpekcija dela za neposredno nadzorstvo o izvrševanju zakonov, uredb in pravilnikov, ki se tičejo delavske socialne in življenjske zaščite v industrijskih, obrtnih, trgovskih in prometnih obratih in podjetjih. Nadzorstvo državnih železniških podjetij ni sodilo v območje inšpekcije dela, prav tako ne nadzorstvo v rudarskih in montanističnih podjetjih. Država je bila razdeljena na 10 pokrajinskih inšpekcij dela.

Inšpekcije dela so imele velike pravice in dolžnosti, in sicer: nadzirati vse naprave potrebne za zaščito delavčevega življenja in zdravja; nadzirati pravilno zaposlenost delavcev; nadzirati delovni čas, dovoljevati podaljšano delo; kontrolirati delavska pravila in potrjevati nova; nadzirati pravilno vodenje plačilnih knjig; nadzirati pravilno zaposlovanje vajencev in mladoletnih delavcev; proučevati položaj delavcev v delavnicah in podjetjih, njihove mezde in način njihovega življenja nasploh; preiskovati vzroke mezdnih sporov med delavci in delodajalci in posredovati pri teh sporih, če bi to zahtevala ena od prizadetih strank; voditi točno statistiko o stavkah, mezdnih sporih in o kolektivnih odpovedih dela (izprtje); proučevati vzroke nezgod in voditi statistiko o nezgodah; kontrolirati delo delavskih zaupnikov ter ščititi njihove pridobljene pravice. Inšpektorji dela bi morali vsaj dvakrat na leto pregledati vse

¹⁰⁰ Zakon o zavarovanju delavcev z dne 14. maja 1922 je v čl. 211 določal, da se sme izvajanje tega zakona v posameznih delih države odložiti z odločbo ministrskega sveta do 1. julija 1925. To je bilo dejansko izvedeno na področju bivše kraljevine Srbije in Črne gore. Pokojniško zavarovanje nameščenecv je bilo obvezno samo na področju Slovenije in Dalmacije, kjer je bilo uvedeno že od leta 1906 v drugih pokrajinah pa je bilo samo neobvezno, obvezno je postalo šele od 1. septembra 1937. Uredba o delavskih zbornicah z dne 21. maja 1919 je urejala ustanavljanje in delovanje delavskih zbornic samo v pokrajinah izven bivše kraljevine Srbije. Za področje bivše kraljevine Srbije so glede delavskih zbornic ostale še naprej v veljavi določbe srbskega obrtnega zakona z dne 29. junija 1910, ki jih pa niso izvajali.

¹⁰¹ Izveštaj inšpekcije rada Kraljevine SHS. Beograd 1921, stran 9.

¹⁰² Sl. N., 24. januarja 1921.

¹⁰³ Sl. N., 26. marca 1922; Ur. l. št. 39/1922, str. 249—251.

obrate na svojem območju. Prav tu pa se je vse pozitivno delo inšpekcij dela začelo in končevalo. Inšpektorjev dela je bilo namreč premalo, njihove službe pa so imele tudi premalo sredstev, da bi mogle svoje dolžnosti in obveznosti tudi v redu opravljati. Razen tega so inšpekcije dela obremenjevali še z raznim drugim postranskim in pisarniškim delom.¹⁰⁴

Iz letnih poročil inšpekcije dela zelo lepo odseva materialni in socialni položaj delavstva. Tako je letno poročilo obrtnega nadzorništva v Ljubljani za leto 1919 ugotavljalo, da je bilo izračunavanje mezd zelo zapleteno z različnimi dokladami (vojne, draginjske, družinske doklade, nabavni prispevki, nadurno delo), zapleteno je bilo tudi izračunavanje akordnih zaslužkov. Neprimerne akordne postavke in deloma tudi neprimerno kaznovanje za povzročeno škodo ali kršitev delovnega reda so bili pogosti povodi za spore med delavci in delodajalci, v katerih je moralo posredovati obrtno nadzorništvo.

Vedno rastoča draginja vseh življenjskih potrebščin je zahtevala stalno zviševanje mezd. To zviševanje je bilo zelo različno in se je ravnilo po intenzivnosti poslovanja posameznih industrij (konjunktura ali stagnacija) in po življenjskih razmerah posameznih krajev. Najvišji so bili zaslužki steklarskih, usnjarskih in grafičnih delavcev, najnižji pa oblačilnih in gradbenih delavcev. Oblike povišanja zaslužkov so bile zelo raznovrstne. Prvotno so skušali obdržati nespremenjene temeljne plače in zviševati doklade; tak sistem je ostal v veljavi pri nekaterih večjih industrijskih obratih. Na splošno pa so odpravili vse doklade in povišali osnovne mezde. V mnogih podjetjih so pričeli izplačevati četrt in polletne nabavne prispevke, ko so na splošno uvideli, da si delavec iz mezdnih prejemkov ni mogel nabavljati obleke in obutve. Ta sistem se je vedno bolj uveljavljal in prehajal v navado v skoraj vseh večjih podjetjih.

Vendar se kljub zviševanju delavskih zaslužkov gmotni položaj delavstva ni izboljšal zaradi rastoče draginje. Večinoma je obrtno nadzorništvo ugotavljalo, da zviševanje mezd ni moglo ohraniti ravnovesja z rastočo draginjo. Na splošno je obrtno nadzorništvo ugotavljalo, da delavstvo in njihove družine niso bile še nikdar tako slabo prehranjene in oblečene, kakor v tej poslovni dobi (leta 1919).

Zaradi tega je bilo mezдно gibanje vse leto nenavadno živahno. Komaj je bilo urejeno eno gibanje, že dosežene mezde niso več ustrezale zvišanim cenam življenjskih potrebščin in mezдно gibanje se je znova pričelo. Leta 1919 je obrtno nadzorništvo v Ljubljani posredovalo v 38 mezdnih gibanjih v 23 podjetjih s 7.430 delavci; večina mezdnih gibanj je bila uspešna, le 5 se jih je končalo brez uspeha. Stavk je bilo 11; stavkalo je 2.028 delavcev, 3 stavke so bile zaključene s popolnim uspehom, 8 pa le z delnim. Razen zvišanja mezd so delavci postavljali tudi druge zahteve kot na primer: dosledno izvajanje osemurnega delavnika, odprava akordnega sistema, izboljšanje aprovizacije, ureditev delavskih stanovanj, redno izplačevanje mezd vsak teden, ureditev odpovednega roka, priznanje plačanega prostega 1. maja — delavskega praznika, priznanje delavskih zaupnikov, priznanje delavskih strokovnih organizacij.

¹⁰⁴ Sl. N., št. 274 z dne 28. novembra 1923.

Brezposelnost nekvalificiranega delavstva je bila občutna. Delavstvo je v velikem številu odhajalo na delo v premogovnike v Srbijo in Bosno; veliko jih je ostajalo brezposelnih tudi doma ob skromni brezposelni podpori.

Delavstvo je zelo ugodno in z zanimanjem sprejelo ustanovo delavskih zaupnikov, čeprav še ni bil točno določen obseg njihovega delovanja. Čeprav izvršilna naredba še ni izšla, je delavstvo iz lastne pobude, deloma pa na pobudo obrtnega nadzorništva v vseh večjih obratih izvolilo delavske zaupnike, zlasti v večjih tovarniških podjetjih. Delavski zaupniki so v veliki meri ublažili mnoga mezdna in delavska gibanja. Obrtno nadzorništvo je ugotavljalo, da je bila le s pomočjo delavskih zaupnikov večina mezdnih gibanj rešena z mirnim sporazumom.

Obrtno nadzorništvo je instruiralo delavske zaupnike in jim določalo, oziroma omejevalo pristojnosti. Navodila za njihovo delovanje so vsebovala: 1. V vseh mezdnih zadevah naj delavski zaupniki kot prvi posredovalec išče sporazum z delodajalcem, in sicer vedno le z vidika, da pretirane mezdne zahteve tirajo industrijo v propad in ogrožajo z njo delavske interese. Vse pretirane zahteve delavstva se morajo že od strani zaupnikov ublažiti in šele, če sami ne dosežejo sporazuma, naj se obrnejo na posredovalca izven delavstva podjetja (delavski sindikati), oziroma na oblast (obrotno nadzorništvo). 2. Delavski zaupniki naj nadzorujejo, da podjetnik redno spolnjuje mezdne in druge pogodbe sklenjene z delavstvom. 3. Nadzorujejo naj, da podjetnik redno izplačuje mezdne in akordne zasluzke. 4. Delavski zaupniki naj strogo nadzorujejo, da delavci opravljajo predpisane posle in skrbe za delavsko disciplino. 5. Nadzorujejo naj, da se obojestransko spolnjuje veljavni delovni red. 6. Nadzorujejo ureditev varnostnih naprav in obratne higijene. 7. Redno naj poročajo obrtnemu nadzorništvu, če bi se katera stran pregrešila proti tem predpisom.

Obrtno nadzorništvo je bilo mnenja, da bi bilo v interesu vse naše industrije, da bi čimprej izšle še druge uredbe o delavskih zaupnikih, ki so že brezhibno poslovali. To poročilo je napisal višji obrtni nadzornik ing. Štebi,¹⁰⁵

Inšpekcija dela v Ljubljani je za leto 1921 ugotavljala, da je bil v tovarnah in večjih obratih na splošno vpeljan osemurni delavnik; opekarne in žage ga niso upoštevale. V mali obrti osemurni delavnik ni bil vpeljan; v večini obratov so delali po 10 do 12 ur in tudi po 14 ur dnevno. Med 938 pregledanimi obrati so ugotovili 423 primerov kršitev osemurnika. Inšpekcija dela je dala 131 dovoljenj za podaljšanje delovnega časa. Obrati, ki so kršili določila o osemurnem delavniku in podaljšanja dela niso plačali s 50 % poviškom, so bili kaznovani z globo 100 din, večji obrati pa z 200 din globe.

Mezde so bile skoraj v vseh večjih obratih določene s kolektivnimi pogodbami. Za brivce, restavracijsko in kavarniško osebje, krojače, čevljarje, kleparje, mizarje in peke v Ljubljani so bili sklenjeni kolektivni dogovori med delavstvom in zadevnimi zadrugami obrtnikov. Za usnarje in pivovarniško delavstvo so bile sklenjene kolektivne pogodbe med delavstvom in večjim številom podjetij. Za delavstvo stavbinske in grafične industrije pa so obstajale mezdne tarife, ki so veljale za vso Slovenijo. Zadnjo tarifo za delavstvo gradbene stroke je določila Zveza industrijcev oziroma njen gradbeni odsek sam in jo je jeseni leta 1921 zvišal za 19 do 37 %.

¹⁰⁵ Letno poročilo obrtnega nadzorništva v Ljubljani o poslovanju v letu 1919: Ljubljana 1920.

Materialni položaj delavstva je bil še vedno slab; razmeroma najboljši je bil položaj grafične industrije, najslabši pa delavstva tekstilne industrije, papirniške in kovinske, ki je bila v krizi in ženskega delavstva nasploh; njihovi zasluži so dosegali po večini le 30 K na dan. Delavske zasluži so izplačevali največ ob sobotah; pri akordnem delu so dajali tedenska predplačila. Zelo neugoden gmotni položaj delavstva je bil v mali obrti. Plačilni sistem v vseh starejših obratih je bil urejen na osnovi predvojnih temeljnih plač; glavni del zaslužka pa je izhajal iz draginskih, družinskih in stanarinskih doklad, h katerim si je priborilo delavstvo. V posameznih podjetjih še nabavni prispevek zase in za člane svoje družine. V večjem delu podjetij je bil vpeljan akordni sistem; delavstvo se je na splošno upiralo takemu plačilnemu sistemu in zahtevalo urni oziroma dnevni zaslužek.

Večja gradbena podjetja so za svoje delavce uredila lastne delavske kuhinje; zajtrk, kosilo in večerja je stalo 17 K oziroma 27 K, če so bili obroki z mesom. Delavske kuhinje so imele tudi nekatere tovarne; v tobačni tovarni so delavci dobili zjutraj in popoldne črno kavo ali prežganko za 0,40 K ali pa belo kavo (brez sladkorja) za 1,10 K, za kosilo pa brezmesno jed za 2 K. V posameznih tovarnah so bili tudi bifeji, s katerimi pa delavci niso bili zadovoljni, ker so jih izkoriščali. Borili so se za odpravo vseh bifejev v tovarnah. Nekatera večja podjetja so dajala svojim delavcem na uporabo tudi nekaj zemljišča za vrtove.

Izredno občutna je bila tudi stanovanjska beda. Nekatera večja podjetja so zgradila primitivne lesene barake za skupne delavske spalnice. Da bi deloma olajšala stanovanjsko bedo in omogočila dotok delavstva v industrijska središča, je pokrajinska vlada za Slovenijo zaslegla prek 400 stanovanj oziroma posameznih stanovanjskih prostorov in 42 sob v gradu, v katere je nastanila delavce in njihove družine.

Neugodni ekonomski položaj delavstva je po eni strani pogojevala neznosna draginja življenjskih potrebščin, po drugi strani pa slaba produkcija, ki je delavcem onemogočala doseči večji zaslužek. Iz bednega stanja so si skušali pomagati s pomočjo konsumnih zadrug. Jeseniška železarna in tekstilna tovarna v Trziču sta še med vojno uvedli tovarniške konsume, ki so dobavljali svojim delavcem živila po lastni ceni ali celo po znižani ceni (subvencija podjetja). Delavsko konsumno društvo za Slovenijo je vzdrževalo 21 podružnic. Društvo je ob letnem zaključku imelo 17.697 članov, ter je dosegalo za 60 milijonov K prometa. Društveni član je lahko postal vsak, ki je plačal 10 K pristopnine, član deležnik pa, če je plačal 200 K. Člani društva so dobivali v društvenih prodajalnah živila, obleko in druge življenjske potrebščine.

Mezdno gibanje je bilo zaradi rastoče draginje zelo živahno. Od 25 gibanj jih je bilo 21 uspešno končanih; v njih je sodelovalo 5.345 delavcev. Bilo je 9 stavk s 3.482 stavkajočimi delavci. Delavski zaupniki so bili vpeljeni v 30 obratih. Iz fonda za nezaposlene delavce je oddelek za socialno politiko pokrajinske uprave v Ljubljani izplačal 355.561 K raznih podpor. Večje podpore so bile izplačane brezposelnim kovinarjem, rudarjem, lesnim delavcem, viničarjem in poljedelskim delavcem. Poleg tega je fond izplačal 57.328 K zadrugi žebjarjev v Kropi, da bi preprečil njen propad in 60.000 K za ustanovitev čipkarskih tečajev, da bi ženske usposobili za pridobivanje lastnega zaslužka, s čimer so

skušali preprečevati brezposelnost žensk. Podporne fonde so ustanovljale tudi tovarne: papirnica, strojne tovarne in livarne, predilnica Tržič.

Domovi za stare in onemogle (hiralnice) so bili v Ljubljani trije za 110 oseb. Mladinskih in otroških domov je bilo 5. Za sirote do 16. leta starosti je bil državni dečji dom v Ljubljani za 60 do 70 gojencev; državna deška poboljševalnica s čevljarско in krojaško delavnico je lahko sprejela 40 do 50 gojencev; salezijanci so imeli na Rudniku zasebni dečji dom s petrazredno ljudsko šolo in obrtniškimi delavnicami, na Kodeljevem so imeli zasebni Mladinski dom; društvo za varstvo vajencev v Ljubljani je imelo vajeniški dom, kjer je bilo 40 gojencev v popolni oskrbi.¹⁰⁶

Poročilo obrtnega nadzorništva Celje se je nanašalo na 9 velikih podjetij (1 do 1.000 delavcev, 8 do 500 delavcev) in 572 manjših obratov. Osemurni delovni čas so spoštovala le večja podjetja, manjša pa delala po več kot 10 ur na dan brez dodatka za nadurno delo. Nasploh je bilo delavstvo večjih podjetij, ki je bilo večinoma tudi organizirano, bolje plačano, oziroma so se njihove mezde hitreje prilagajale gibanju cen življenjskih stroškov. Večina podjetij je opustila delavske konsume, ki so se v letih vojne lepo razvili.

Na celjskem področju je bilo 7 stavk, inšpekcija dela je posredovala v 5 stavkah uspešno, v eni stavki pa popolnoma brez uspeha. V stavkah je sodelovalo 700 delavcev; najkrajša stavka je trajala 3 dni, najdaljša pa 3 tedne. Razen tega je bilo še 24 mezdnih gibanj; inšpekcija dela je uspešno posredovala v 4 primerih, oddelek za socialno politiko iz Ljubljane v 9 primerih. Posredovale so tudi delavske strokovne organizacije. Vsa mezdna gibanja so bila uspešna.

Brezposelnost se je zmanjševala zaradi lepo napredujočega razvoja industrije. V Celju je bil ustanovljen invalidski dom s popolno oskrbo za 66 invalidov. Večji del teh invalidov je bil zaposlen v obrti.¹⁰⁷

Poročilo obrtnega nadzorništva za Maribor se je nanašalo na 33 podjetij. Glede delovnih in življenjskih razmer v teh podjetjih je ugotavljalo, da tudi večja podjetja niso imela urejenih umivalnic, zelo zanemarjena stranišča ali pa sploh nobenih, delavnice so bile brez ventilacije in nevarne za zdravje delavcev. Večja podjetja so spoštovala osemurni delavnik, obrtna pa so delala po 10 do 12 ur dnevno.

Na mariborskem področju so bile 4 stavke z 958 stavkajočimi delavci; stavka 700 gradbenih delavcev, ki je trajala 25 dni, se je končala brez uspeha, 2 drugi sta se končali z delnim uspehom, 1 pa s poravnavo. Mezdnih gibanj je bilo 38 s 4.390 prizadetimi delavci; 4 mezdna gibanja so se končala uspešno, 29 z delnim uspehom, 5 pa brez uspeha.

V Mariboru je bila občinska hiralnica za 74 oskrbovancev — 23 moških in 51 žensk, med oskrbovanci so prevladovali onemogli delavci. Oskrbovanci so dobivali v domu stanovanje, hrano in obleko, nekateri pa še mesečno podporo po 10 do 90 K. Tovarniških bolnic, domov ali zavodov v Mariboru ni bilo nobenih.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Godišnjak o radu ministarstva socijalne politike u god. 1918—1921, III. deo, Izveštaj inšpekcije rada za god. 1921, str. 332—413. Poročilo inšpekcije dela za XIII. nadzorniško okrožje v Ljubljani.

¹⁰⁷ Prav tam, str. 414—433. Poročilo inšpekcije dela za XIV. nadzorniško okrožje v Celju.

¹⁰⁸ Prav tam, str. 434—461. Poročilo inšpekcije dela za XV. nadzorniško okrožje v Mariboru.

Podpiranje brezposelnih in posredovanje dela. Kot posledica končane prve svetovne vojne, ko so se nekdanji delavci vračali s front in ujetništva in zaradi neurejene proizvodnje, ki je v veliki meri zastala, se je javljala velika in pereča brezposelnost. Zato so pri poverjeništvu za socialno skrbstvo narodne vlade SHS v Ljubljani osnovali oddelek za brezposelnost, pri okrajnih glavarstvih in mestnih magistratih pa po sklepu narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 5. decembra 1918 ustanovili evidenčne urade za brezposelne delavce in nameščence. Dne 20. decembra 1918 je bila ustanovljena državna posredovalnica za delo v Ljubljani. Do septembra 1919 so bile ustanovljene še 4 podružnice.¹⁰⁹

Življenjsko eksistenco brezposelnih delavcev, ki so bili brez sredstev za preživljanje, so skušali reševati s podporami. Ta problem je urejala naredba narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 23. decembra 1918 glede podpore brezposelnim. Pravico do podpore so imeli brezposelni delavci in nameščenci, ki so že bili zaposleni pa so zaposlitev izgubili zaradi vojne, ali bili vpoklicani in so se sedaj vrnili iz vojske. Podpora je bila zagotovljena do 30. aprila 1920. Znašala je 1,20 K na dan za mladoletne delavce do 18 let starosti, 2 K za ženske in 2,50 K za moške in za vsakega nepreskrbljenega družinskega člana po 1 K na dan; 24. marca 1919 so zvišali brezposelne podpore na 5 K na dan za vse delavce ne glede na spol in starost; 1. julija 1919 so zvišali podpore na 8 K na dan. Brezposelne podpore so delavci uveljavljali pri županstvu, magistratu ali javni posredovalnici za delo v kraju stalnega prebivališča. Podpore je določalo okrajno glavarstvo oziroma magistrat, izplačevali pa so jih davčni uradi občin stalnega prebivališča brezposelnih delavcev.¹¹⁰

Sredstva za podpiranje brezposelnih in stroške vzdrževanja ustanov za posredovanje dela je prva leta po vojni zagotavljala država. Ko pa so po zakonu o zaščiti delavcev z dne 28. februarja 1922 podpiranje brezposelnih in posredovanje dela prevzele javne borze dela kot državni organi pri ministrstvu za socialno politiko, so vzdrževanje teh ustanov prevzeli na delavce in delodajalce. Javne borze dela so se morale vzdrževati predvsem iz rednih prispevkov od delavskih mezd, ki so jih začeli zbirati od 1. januarja 1923. Prispevki za javne borze dela so znašali 0,3 % zavarovanih delavskih mezd in so jih morali plačevati polovico delavci polovico pa delodajalci. Pobirali so jih skupaj in na enak način kot prispevke za bolniško zavarovanje. Podpiranje brezposelnih in posredovanje dela je bilo postavljeno na načelo samovzdrževanja, subvencije iz državnega proračuna so bile minimalne in so se vsako leto manjšale.¹¹¹

Delavske zbornice. Kot interesna predstavništva delavcev in nameščencev so bile po uredbi o delavskih zbornicah, ki je bila na predlog ministra za socialno politiko dr. Vekoslava Kukovca sprejeta 21. maja 1921, ustanovljene

¹⁰⁹ Ur. l. št. 20/1918 stran 41; Ur. l. št. 217/1918, stran 61.

¹¹⁰ Ur. l. št. 218/1918, stran 62; Ur. l. št. 242/1918, stran 27; Ur. l. št. 416/1919, stran 215; Ur. l. št. 536/1919, stran 378; Ur. l. št. 67/1920, stran 63; Ur. l. št. 178/1920, str. 219.

¹¹¹ Sredstva, ki so bila zagotovljena v državnem proračunu za pomoč brezposelnim delavcem, so znašala od leta 1920 do 1926 po 400.000 do 550.000 din letno, od leta 1926 do 1933 po 150.000 din letno, potem pa po 100.000 din letno. V letih največje gospodarske krize, ko je bila največja brezposelnost, je vlada odobrila še kredit v znesku 10 milijonov din za pomoč brezposelnim delavcem. Do leta 1935 so vsa sredstva, ki jih je dala država za pomoč brezposelnim delavcem, znašala 144.435.000 din. Nasprotno pa so redni prispevki za borze dela, ki so jih od delavskih mezd plačevali pol delavci, pol delodajalci, znesli v razdobju 1923 do 1934 znesek 147.439.178 din (Socialni arhiv, Beograd 1931, str 53).

delavske zbornice v vseh pokrajinah države SHS izven prejšnje kraljevine Srbije, in sicer v Ljubljani, Zagrebu, Sarajevu, Splitu in Novem Sadu.¹¹²

V področje delavskih zbornic je sodila zaščita vseh ekonomskih, socialnih in kulturnih interesov delavcev in nameščencev. Delavske zbornice so imele pravico in dolžnost dajati zakonodajalcem in vladi predloge, poročila in mnenja o ureditvi delovnega razmerja, delovnega trga, o reševanju stanovanjskih problemov, o skrbi za narodno zdravje, prehrano in prosveto in o vseh drugih zadevah, ki bi se tikale delavcev. Delavske zbornice so morale na zahtevo prizadetih strank ali državnih oblasti sodelovati pri posredovanju za sklepanje kolektivnih pogodb in pri sporih, ki so nastajali iz delovnega razmerja med delavci in delodajalci. Zbirale so podatke in vodile statistiko o delavskih zadevah (gibanje mezd in eksistenčnega minimuma, mezna gibanja, stavke); zbirati in hraniti so morale kolektivne delovne pogodbe, ki so bile sklenjene na njihovem območju.

Delavske zbornice so bile organizirane po načelu samostojnih samoupravnih ustanov s svojim statutom, njihovo delovanje pa je nadziralo ministrstvo za socialno politiko. Denarna sredstva za njihovo delovanje so bili redni prispevki delavcev, ki so jih morali plačevati od svojih mezd in državne subvencije. Delavski prispevki so znašali 0,3 % zavarovanih mezd in so jih morali v celoti plačevati delavci sami. Pobirali so jih na enak način in skupaj s prispevkom za bolniško zavarovanje.

Do sprejetja statuta in izvolitve organov delavskih zbornic so delavske zbornice delovale kotčasne. Prvi člani časne delavske zbornice za Slovenijo v Ljubljani so bili imenovani na predlog delavskih strokovnih organizacij dne 5. decembra 1921. Delavska zbornica v Ljubljani je delovala kotčasna vse do leta 1927, ko so bile izvedene volitve za člane delavske zbornice.¹¹³

Zakon o zaščiti delavcev je uzakonil delavske zbornice kot razredna predstavništva delavcev in nameščencev na ozemlju Kraljevine SHS. Delavske zbornice niso bile več samo interesna predstavništva delavcev v pokrajinah izven meja prejšnje kraljevine Srbije. Organizacija delavskih zbornic je bila enotna za vso državo, in sicer za Slovenijo v Ljubljani, za Hrvatsko in Slavonijo v Zagrebu, za Dalmacijo v Splitu, za Bosno in Hercegovino v Sarajevu, za Črno goro v Podgorici, za Srbijo v Beogradu, za Makedonijo v Skopju in za Vojvodino v Novem Sadu. Glede nalog delavskih zbornic zakon o zaščiti delavcev ni spreminjal uredbe o delavskih zbornicah z dne 21. maja 1921.¹¹⁴

Delavski zaupniki. V razmerah revolucionarnega razdobja ob koncu prve svetovne vojne in po njej je nastala nova organizacijska oblika delavskega gibanja, to so bili tovarniški sveti, prek katerih so delavci hoteli soodločati z upravo podjetja pri reševanju nekaterih gospodarskih in socialnih problemov delavstva. Taki sveti z istim ali drugačnim imenom so bili ustanovljeni v mnogih podjetjih v skoraj vseh evropskih državah po prvi svetovni vojni.¹¹⁵

¹¹² Ur. l. št. 99/1921, str. 491—492; Sl. N. št. 157 z dne 18. julija 1921.

¹¹³ Poročilo Časne delavske zbornice za Slovenijo za leta 1922 do 1925, Ljubljana 1925.

¹¹⁴ Pooblastilo ministra za socialno politiko v čl. 146 finančnega zakona za leto 1924/1925, Ur. l. št. 43/1924, stran 265; Sl. N. št. 75/1924 z dne 1. aprila 1924; Filip Uratnik, Delavska in nameščenska zbornica. Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 163—164.

¹¹⁵ Prim. Stojan Baijić, Zaščita delavskih in nameščenskih zaupnikov, Ljubljana 1933; Anton Kržišnik, Socialna politika, I. del (skripta), Ljubljana 1967, str. 149—150; France Kresal, Delavski zaupniki v Sloveniji med obema vojnama. Kronika, leto XVII, št. 3, Ljubljana 1969, str. 180—183; Vaneč Šittar, Delavsko soodločanje in upravljanje v industrijskih podjetjih (od ideje do leta 1950), Maribor 1950 (disertacija).

Tudi v stari Jugoslaviji je delavski razred s svojim pritiskom po prvi svetovni vojni dosegel uvedbo delavskih predstavnikov v podjetjih. V prvih letih je bila institucija delavskih zaupnikov precej tesno povezana z institucijo obrtnega nadzorništva in bi do neke mere njeno vlogo lahko razumeli tudi kot kontrolo in nadziranje proizvodnje. Poznejše uredbe in zakon o zaščiti delavcev z dne 28. februarja 1922, ki je uvedel delavske zaupnike v vsa podjetja po vsej državi, pa so skrčili njihovo funkcijo na izrecno posredniško-pomirjevalno, bili so brez možnosti vpliva na upravljanje podjetij. Imeli so samo pravico ščititi gospodarske, socialne in kulturne interese delavcev. Sodelovali so pri sklepanju kolektivnih delovnih pogodb, posredovali v sporih med delavci in delodajalci, pazili so, da so se spolnjevali predpisi glede delovnega časa, zdravja in življenja delavcev ter predpisi o socialnem zavarovanju. Dalje razvoj institucije delavskih zaupnikov ni šel.

V Sloveniji je bila institucija delavskih zaupnikov uvedena že 18. decembra 1918 z uredbo celotne narodne vlade SHS v Ljubljani glede obrtnega nadzorništva. Ta uredba je območje obrtnega nadzorništva za Kranjsko razširila na vse ozemlje narodne vlade SHS v Ljubljani in pri vseh obratih iz tega nadzorništva se je morala uvesti institucija delavskih zaupnikov. Z delavskimi zaupniki je moralo biti obrtno nadzorništvo v najožjem stiku.¹¹⁶

V moči te uredbe in ob podpori revolucionarnega razpoloženja delavstva so bili v mnogih podjetjih izvoljeni ali postavljeni delavski zaupniki. Njihovo delovanje, pristojnosti, pravice in dolžnosti in način izvolitve pa z zakonom še dolgo časa niso bile določene. Zakon o zaščiti delavcev je v § 108 sicer določal, da imajo delavci pravico izvoliti svoje delavske zaupnike v vseh podjetjih, za katere je ta zakon veljal,¹¹⁷ ni pa hkrati napisal navodil za izvolitev delavskih zaupnikov, niti poslovnika, po katerem naj bi poslovali. Ta dva dokumenta sta izšla šele leta 1927.¹¹⁸ Ves ta čas so v mnogih podjetjih delavski zaupniki sicer obstajali in delovali, podjetniki pa so imeli možnost ovirati njihovo delo, odrekati legalnost njihovega poslovanja, jih preganjati, ovirati volitve in jim odrekati vlogo legalnih predstavnikov delavstva. V mnogih podjetjih delavskih zaupnikov sploh niso smeli voliti.

Delodajalci ne bi smeli odpustiti niti preganjati delavskih zaupnikov zaradi njihovega pravičnega izvrševanja svojih dolžnosti, ki jih je predpisoval zakon o zaščiti delavcev. Uživali so zaupniško imuniteto.

¹¹⁶ Ur. l. št. 216/1918, stran 61.

¹¹⁷ V rudarskih in topilniških podjetjih, ki so sodila pod nadzorstvo ministrstva za gozdove in rudnike, pa niso volili delavskih zaupnikov po čl. 108 in sl. zakona o zaščiti delavcev iz leta 1922, marveč člane krajevnega delavskega odbora po avstrijskem zakonu o rudarskih zadrugah z dne 14. avgusta 1896. Zaščito delavskih funkcionarjev rudarskih zadrug je ugotavljal statut za drug, ki je zahteval, da morajo izvoljeni delegati rudarskih zadrug, člani krajevnih odborov, zaupniki, predsedniki poravnalnega urada in razsodišča opravljati svoje delo vestno in po najboljši volji, da morajo podjetniki zagotoviti članom druge skupine (delavske) rudarskih zadrug polno svobodo in neodvisnost pri izvrševanju svojih dolžnosti v obsegu njihovega zakonitega področja, tako da izpolnjevanje teh dolžnosti ne bi moglo biti povod za njihov odpust ali za ukrepe, ki bi bili v nasprotju z zakonom o rudarskih zadrugah.

Za druga področja pa, kjer ni veljal avstrijski zakon o rudarskih zadrugah, je minister za gozdove in rudnike s svojo odločbo z dne 9. marca 1931 (Sl. N. št. 62/XVIII; Sl. l. št. 503/1931) posebej dovolil, da se v vseh rudarskih in topilniških podjetjih volijo delavski zaupniki po splošnih navodilih o volitvah delavskih zaupnikov z dne 23. decembra 1927.

O delavskih zaupnikih monopolskih delavcev je določal pravila šele čl. 31 pravilnika o monopolnih delavcih z dne 19. julija 1935 (Sl. N. št. 261/1936); o delavskih zaupnikih delavcev državnih prometnih ustanov je določal čl. 116 pravilnika o delavcih državnih prometnih ustanov z dne 24. junija 1939 (Sl. N. št. 154/1939); prim. Stojan Baić, Delovno pravni zbornik, Ljubljana 1940, stran 391.

¹¹⁸ Sl. N. št. 396/1927; Sl. l. št. 3/1928.

Vloge in pomena institucije delavskih zaupnikov so se zavedali tako delavci kot delodajalci. Čeprav je bila vloga delavskih zaupnikov izključno in izrecno posredniško-pomirjevalnega značaja, so jim delavci pripisovali velik pomen. Z dobro organizacijo dela so mogli storiti mnogo dobrega in koristnega za materialni položaj delavcev, pa tudi za razvoj in napredek delavskega gibanja nasploh. Delavske strokovne organizacije vseh smeri so jim dajale vedno večji pomen in v veliki meri opirale svoje delovanje prav nanje. Delavci so v njih videli neposredne in konkretne zastopnike pri urejanju odnosov z delodajalci. Zlasti če ni bilo v podjetju močnih delavskih sindikalnih organizacij, so bili delavski zaupniki edini zaščitniki delavcev in varovalci njihovih pravic.

Delovni čas in osemurni delavnik. Prvič je bil delovni čas določen in omejen leta 1885, in sicer samo za tovarniška podjetja; delovni čas je trajal 11 ur na dan.¹¹⁹ Ta delovni čas je ostal v veljavi vse do konca prve svetovne vojne, ki je prinesel splošno uvedbo osemurnega delavnika, to staro zahtevo delavstva.

Naredba celotne narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 30. decembra 1918 je uvedla osemurni delavnik v tovarniških podjetjih.¹²⁰ Izvršilna naredba poverjenišтва za socialno skrbstvo o osemurnem delavniku z dne 11. januarja 1919 je med podjetja tovarniškega značaja prištela tudi rudnike in zahtevala spoštovanje osemurnega delovnega časa. Naredba je stopila v veljavo 15. januarja 1919 in ta dan lahko jemljemo za uvedbo osemurnega delavnika v Sloveniji.¹²¹ Dne 12. septembra 1919 pa je izšla uredba o delovnem času v industrijskih, rudarskih, trgovinskih in prometnih podjetjih, ki je veljala za vso državo. S tem je bil osemurni delavnik na splošno uveden.¹²²

Glede delovnega časa v obrtnih podjetjih pa je 8. aprila 1921 izšla nova uredba, ki je določala, da se sme v manjših obrtnih obratih delovni čas podaljšati do 10 ur na dan oziroma 60 ur na teden. Za manjši obrat so šteli samostojno podjetje, ki je delalo z ročno pogonsko silo in ni zaposlovalo več kot 5 delavcev.¹²³

Industrijska in rudarska podjetja so lahko podaljšala delovni čas do največ 10 ur na dan, če so delavci privolili v podaljšanje prostovoljno in če se je za to izreklo štiri petine zaposlenih delavcev s tajnim glasovanjem.¹²⁴

Zakon o zaščiti delavcev. Zakon o zaščiti delavcev z dne 28. februarja 1922 pravzaprav ni bil enoten zakon, pač pa so ga sestavljale uredbe o zaščiti delavcev, določila o organizaciji delavskih zbornic, javnih borz dela in določbe o delavskih zaupnikih. Vsi ti sestavni deli so bili vsak zase samostojna enota in so bili več ali manj že prej formulirani in izdani kot samostojne uredbe. Zakonodajni odbor narodne skupščine Kraljevine SHS je na svoji devetindvajseti seji, ki jo je imel 14. decembra 1921 v Beogradu, sklenil, da spremeni uredbu o delovnem času z dne 12. septembra 1919 in uredbu o delavskih zbornicah z dne 21. maja 1921 in še nekatere druge uredbe in da razglasi zakon o zaščiti delavcev. Kralj je zakon podpisal 28. februarja 1922, izšel pa je šele 14. junija 1922, torej pol leta potem, ko ga je zakonodajni odbor sprele.¹²⁵

¹¹⁹ Ur. l. št. 266/1919, stran 88.

¹²⁰ Ur. l. št. 248/1919, stran 75.

¹²¹ Ur. l. št. 266/1919, stran 88.

¹²² Ur. l. št. 674/1919, stran 564.

¹²³ Ur. l. št. 111/1921, stran 227.

¹²⁴ Ur. l. št. 98/1924 str. 616—617; prim. Stojan Baijić, O prekočasnem delu. Slovenski pravnik, št. 5—6 in 10—12, Ljubljana 1934.

¹²⁵ Sl. N. št. 128/1922 z dne 14. junija 1922; Ur. l. št. 74 z dne 13. julija 1922, str. 485—492.

Zakon je v svojem prvem delu vseboval obsežne določbe za zaščito delavcev pred čezmernim izkoriščanjem pri delu. Uzakonil je osemurni delavnik v industriji, higiensko-zdravstveno zaščito pri delu, zaščito žensk in otrok pri delu, odmor in nedeljski počitek in druge določbe. Vendar je zaradi izrednih razmer dopuščal izjeme, nekatere probleme pa samo načelno reševal z določbami, izvrševanje teh določb pa prepustil organom in pravilnikom, ki naj bi bili sprejeti šele v bodoče.

Socialno zavarovanje, zakon o zavarovanju delavcev. Po nastanku stare Jugoslavije je bilo najprej urejeno bolniško zavarovanje delavcev samo na bivšem avstrijskem ozemlju Kraljevine SHS; to je uredila začasna uredba z dne 11. oktobra 1920.¹²⁶ Za vso državo pa je bilo bolniško in nezgodno zavarovanje enotno urejeno z uredbo o ureditvi zavarovanja delavcev zoper bolezni in nezgode z dne 17. junija 1921.¹²⁷ To uredbo je zakonodajni odbor narodne skupščine na svoji seji dne 3. decembra 1921 dopolnil z določbami o zavarovanju delavcev za onemoglost, starost in smrt in jo izdal kot zakon o zavarovanju delavcev. Zakon je bil podpisan šele 14. maja 1922, veljati pa je začel 1. julija 1922, toda ne v celoti.¹²⁸

Ta zakon je bil splošen, urejal je vse vrste zavarovanja za vse delavce v vsej Jugoslaviji, razen zavarovanja ob brezposelnosti. Za to zavarovanje je bila napovedana drugačna rešitev, ki pa z uredbami o podpiranju brezposelnih delavcev in borzah dela ni bilo zadovoljivo rešeno. Glede izvajanja socialnega zavarovanja pa zakon ni bil splošen. Izvajanje zavarovanja za onemoglost, starost in smrt (pokojninsko zavarovanje) je bilo odloženo do 1. julija 1925, potem pa ga je vlada odlagala vse do 1. septembra 1937.¹²⁹ Glede izvajanja v teritorialnem obsegu zakon ni bil enoten. V pokrajinah, kjer se je socialno zavarovanje prvič uvajalo (Srbija, Makedonija, Črna gora), so izvedbo bolniškega in nezgodnega zavarovanja odložili do 1. julija 1925. Zakon je bil enoten samo v tem oziru, da je določal minimalne pogoje zavarovanja vseh delavcev, dopuščal pa je nadaljevanje vsakršnega specialnega zavarovanja, ki je dajalo svojim zavarovancem boljše, ali vsaj enake pogoje socialnega zavarovanja.

Vse socialno zavarovanje delavcev, ki se je izvajalo v smislu tega zakona je izvajal Osrednji urad za zavarovanje delavcev (SUZOR) s sedežem v Zagrebu. Ta urad je bil edini nosilec za vse vrste zavarovanja na ozemlju celotne Jugoslavije. Članstvo v zavarovanju je bilo obvezno in enotno. Pri osrednjem uradu za zavarovanje delavcev so bili zavarovani vsi delavci in nameščenci razen tistih, ki so bili zavarovani pri bratovskih skladnicah (rudarji), pri državnem pokojninskem skladu (državne službe) in pri humanitarnih fondih državnih železnic (železničarji), ker so te ustanove dajale svojim zavarovancem boljše pogoje zavarovanja. Drugih nosilcev zavarovanja zakon o zavarovanju delavcev ni poznal. Ukinjene so bile vse okrajne bolniške blagajne, obratne in društvene in posebne nezgodne zavarovalnice.¹³⁰ Izvajanje vseh vrst zavarovanja je bilo združeno v enem uradu (SUZOR), kar je pomenilo unifikacijo zava-

¹²⁶ Ur. l. št. 127 z dne 3. novembra 1920, str. 593—594.

¹²⁷ Ur. l. št. 138 z dne 17. novembra 1921 str. 709—722; Sl. N. št. 134 z dne 20. avgusta 1921.

¹²⁸ Ur. l. št. 62 z dne 13. junija 1922, str. 401—416; Sl. N. št. 117 z dne 30. maja 1922.

¹²⁹ Ur. l. št. 28 z dne 7. aprila 1937, str. 237—238; Sl. N. št. 122 z dne 12. marca 1937.

¹³⁰ Zakon o zavarovanju delavcev z dne 14. maja 1922, čl. 119 Ustroj zavarovanja; Joža Bohinjec, Pravice delavcev iz naslova zakona o zavarovanju delavcev, Ljubljana 1938, str. 22.

rovanja. In ker je bil SUZOR edini nosilec zavarovanja v državi, lahko govorimo o centralizaciji zavarovanja. Bile pa so izjeme.

Poleg že omenjenih kategorij delavcev, ki so imeli svoje zavarovanje, so v posameznih pokrajinah poslovale še posebne ustanove, pri katerih so bili vključeni izključno umski delavci in trgovski nameščenci. Te ustanove so bile: Trgovsko bolniško in podporno društvo s sedežem v Ljubljani za območje Slovenije, Trgovsko društvo Merkur v Zagrebu za območje celotne države, društvo Trgovalna omladina s sedežem v Beogradu za območje bivše kraljevine Srbije. Pokojninski zavodi za nameščence pa so izvajali samo pokojninsko zavarovanje umskih delavcev, medtem ko je njihovo bolniško zavarovanje ostalo pri SUZOR. Do leta 1938 je obstajal tak zavod samo v Ljubljani za območje Slovenije in Dalmacije.¹³¹ Pri nameščencih torej ni bila izvedena unifikacija zavarovanja in tudi ne centralizacija.

V Sloveniji je bilo bolniško in nezgodno zavarovanje tovarniških delavcev uvedeno že v Avstriji, zato je bilo treba po njenem razpadu in nastanku stare Jugoslavije to zavarovanje na novo organizirati. Že 1. januarja 1919 je bila ustanovljena Zveza bolniških blagajn za slovensko ozemlje. Do 31. maja 1919 so bile ukinjene vse takratne okrajne in obratne bolniške blagajne, ustanovljena pa je bila enotna Okrajna bolniška blagajna v Ljubljani za vso Slovenijo.¹³² Po uveljavitvi Zakona o zavarovanju delavcev je 1. julija 1922 postal Okrožni urad za zavarovanje delavcev v Ljubljani (UOZD), ki je bil krajevni organ Osrednjega urada za zavarovanje delavcev (SUZOR).¹³³

Za izvajanje bolniškega zavarovanja je imel Okrožni urad v Ljubljani svoje ambulante v Ljubljani, Mariboru, Celju, Ptujju in Kranju. Za delavstvo tobačne tovarne v Ljubljani, sladkogorske papirnice in tekstilne tovarne v Litiji so ordinirali zavodovi zdravnikov v ordinacijskih prostorih, ki so jih dale na voljo te tovarne. V Jurkloštru, Kropi, Kamni gorici, Kokri, Goričanah, v Loškem potoku in v Borovnici so zavodovi zdravnikov ordinirali po enkrat na teden. Nezgodne postaje je imel zavod v Ljubljani, Mariboru in Kranju. V zdravstvenem domu v Trziču in Ljubljani je bila organizirana posvetovalnica za matere in otroke. K zavodovim zdravstvenim ustanovam so sodila tudi kopališča in fizikalna zdravilišča v Ljubljani, Kranju in Mariboru. Za zdravljenje svojih zavarovancev se je posluževal tudi drugih zdravstvenih ustanov in je imel tam svoje zdravnike in sicer kopališče Radio-Therma v Laškem, okrevališče Jadran na Rabu, zdravilišče za pljučno tuberkulozo na Golniku, v Klenovniku, Brestovcu in Vurbergu ter zdravilišče za kostno tuberkulozo v Kraljevici. Posluževal se je tudi javnih bolnišnic v Sloveniji in vseučiliške klinike v Zagrebu. Na 600 zavarovancev je prišel po en zdravnik.¹³⁴

Nezgodno zavarovanje je bilo centralizirano in ga je izvajal SUZOR v Zagrebu neposredno.

Število zavarovancev je hitro rastlo, leta 1919 jih je bilo okrog 25.000, leta 1922 pa že 62.349. To so bili predvsem tovarniški delavci. Železničarji, rudarji in nameščenci so imeli svoje zavarovanje.¹³⁵

¹³¹ Dr. Nemo, Trgovsko-gospodarski leksikon Ljubljana 1935, zv. I, stran 132.

¹³² Spominski zbornik Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ljubljani, Ljubljana 1938, str. 31-32.

¹³³ Prav tam, stran 32.

¹³⁴ Prav tam; Letno poročilo o poslovanju OUZD v letu 1938, Ljubljana 1938 (cikl.), stran 40.

¹³⁵ Prav tam.

Železničarji so imeli svoje socialno zavarovanje še pred prvo svetovno vojno. Imeli so bolniško, nezgodno in pokojninsko zavarovanje; pokojninsko zavarovanje na državnih železnicah je bilo uvedeno leta 1844, bolniško 1. novembra 1858 in nezgodno 5. marca 1869. Enako zavarovanje so imeli tudi železničarji južnih železnic od 13. januarja 1876. Za izvajanje tega zavarovanja so ustanovili pokojninski zavod na Dunaju, bolniške podporne blagajne pri železniških direkcijah in nezgodno železničarsko zavarovalnico na Dunaju.¹³⁶ Po nastanku stare Jugoslavije so si železničarji ohranili svoje posebno socialno zavarovanje. Ustanove za socialno zavarovanje železničarjev v Jugoslaviji so bili humanitarni in bolniški fondi državnega prometnega osebja pri prometnih podjetjih in direkcijah državnih železnic. Te ustanove so same izvajale vse zavarovanje, zbirale so obvezne prispevke, izplačevale bolniške podpore, rente, v svojih zdravstvenih ustanovah dajale svojim zavarovancem vso zdravstveno zaščito in pomoč.¹³⁷

Lastnih bolnišnic in zdravilišč bolniški fond državnega prometnega osebja v Ljubljani ni imel in se je posluževal javnih bolnišnic in zdravstvenih ustanov. Pač pa je imel razvejano mrežo lastnih ambulant in svojih pogodbenih zdravnikov. Standard zdravstvenih uslug za železničarje je bil mnogo višji kot so ga uživali člani okrožnega urada. Tudi zdravnikov je bilo več; na 200 zavarovancev je prišel po en zdravnik. V vsej Sloveniji je bilo okrog 12.000 železničarskih delavcev.¹³⁸

Rudarsko zavarovanje je bilo pri nas najstarejše delavsko zavarovanje in je bilo uvedeno leta 1854.¹³⁹ Po nastanku stare Jugoslavije je v Sloveniji še naprej veljal avstrijski zakon o organizaciji bratovskih skladnic, dokler niso bila 1. decembra 1924 izdana nova enotna pravila o organizaciji bratovskih skladnic v vsej Jugoslaviji.¹⁴⁰

Bratovske skladnice so imele organizirano bolniško, nezgodno, pokojninsko in brezposelno (od leta 1933) zavarovanje in so ga same tudi izvajale. Organizirane so bile pri rudarskih in montanističnih podjetjih kot krajevne bratovske skladnice in na sedežih rudarskih oblasti v Ljubljani, Zagrebu, Beogradu, Sarajevu in Splitu kot glavne bratovske skladnice. Glavna bratovska skladnica v Ljubljani je obsegala vso Slovenijo v mejah stare Jugoslavije. Njej podrejene krajevne bratovske skladnice so bile v Trbovljah, Hrastniku, Zagorju, Kočevju, Laškem, Velenju, Krmelju, Rajhenburgu, na Jesenicah, v Celju, Štorkah, Mežici, Prevaljah in v Ravnah.¹⁴¹

Zdravniško oskrbo svojih članov so bratovske skladnice izvajale v lastnih ambulantah pri krajevnih bratovskih skladnicah; izvajale so tudi bolnišnično zdravljenje svojih članov. Svoje lastne bolnišnice so imele v Trbovljah, na Jesenicah in v Črni; v Krmelju, Hrastniku in Zagorju so imele še majhne za-

¹³⁶ Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb 1968, zv. 7, stran 419 (Socialno osiguranje, Nikola Tintić).

¹³⁷ Zakon o državnem prometnem osebju z dne 28. oktobra 1923, Ur. l. št. 107 z dne 24. novembra 1923, str. 669–680; Sl. N. št. 251 z dne 1. novembra 1923.

¹³⁸ Bolniški fond državnega prometnega osebja, Oblastna uprava Ljubljana. Letno poročilo o poslovanju v letu 1939, predloženo oblastni skupščini bolniškega fonda v februarju 1940, str. 14–15, 58–71.

¹³⁹ RGBI. 146/1854.

¹⁴⁰ Ur. l. št. 23 z dne 4. marca 1925, str. 109–118.

¹⁴¹ Dr. Nemo, Trgovsko-gospodarski leksikon, Ljubljana 1935, zv. 1, str. 145–146.

časne bolnišnice. Glavna bratovska skladnica v Ljubljani je leta 1919 štela 12.526 članov, leta 1922 pa 13.081.¹⁴²

Bolniško zavarovanje trgovskih, bančnih in industrijskih uradnikov in nameščencev v Sloveniji je izvajalo Trgovsko bolniško in podporno društvo v Ljubljani. Zavarovanci so imeli pri tem društvu večje ugodnosti kakor jih je predpisoval zakon o zavarovanju delavcev. Predvsem je bilo na voljo več zdravnikov, zdravili so se lahko v lastnem sanatoriju Šlajmerjev dom ali v višjem razredu javnih bolnišnic. Društvo je imelo konec leta 1918 okrog 500 članov, leta 1922 pa 3.031.¹⁴³ Enako zavarovanje je izvajala tudi bolniška blagajna Merkur iz Zagreba. S področja Slovenije je zajemala kakih 1.000 zavarovancev.¹⁴⁴

Pokojninsko zavarovanje nameščencev je izvajal Pokojninski zavod za nameščence v Ljubljani. Po nastanku stare Jugoslavije je ostalo pokojninsko zavarovanje nameščencev iz leta 1906 še naprej v veljavi. Izvedena je bila le teritorialna preureditev. Prej je bilo slovensko ozemlje razdeljeno med graško in tržaško podružnico splošnega pokojninskega zavoda na Dunaju, 13. januarja 1919 pa je bil za vso Slovenijo v mejah stare Jugoslavije ustanovljen začasni obči pokojninski zavod za nameščence v Ljubljani;¹⁴⁵ 3. septembra 1919 je bilo razširjeno področje tega zavoda tudi na Dalmacijo,¹⁴⁶ 27. junija 1920 pa še na Prekmurje.¹⁴⁷ Prej začasni zavod se je preimenoval v Pokojninski zavod za nameščence v Ljubljani.¹⁴⁸ Na novo ustanovljeni zavod je moral prevzeti vsa pokojninska zavarovanja nameščencev v Sloveniji in Dalmaciji in izplačevati rente. Leta 1920 je imel 3.077 zavarovancev, leta 1922 pa 7.400. Število zavarovancev je rastle neprimerno hitreje kot pa število rentnikov, kar je omogočalo hitro in močno povečevanje premijskih rezerv sklada Pokojninskega zavoda za nameščence v Ljubljani. Postal je eden najpomembnejših denarnih zavodov v Ljubljani in vsej Sloveniji. Akumulirana denarna sredstva je nalagal v nepremičnine, investicijska posojila in vrednostne papirje. Ukvarjal se je z veliko gradbeno dejavnostjo (nebotičnik v Ljubljani), leta 1922 je začel graditi stanovanjske hiše pod Rožnikom in na Brinju v Ježici ter lastno uradno poslopje poleg Ljubljanske kreditne banke.¹⁴⁹

¹⁴² Godišnjak rudarstva i topioničarstva, Beograd 1937; Pravilnik bratovske skladnice za zavarovanje delavcev in nameščencev rudarskih podjetij v Kraljevini SHS, Ljubljana 1925; Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1938, str. 491—499.

¹⁴³ Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1938, stran 556.

¹⁴⁴ Privatno društvena bolesnička blagajna Merkur u Zagrebu. Godišnje izvešče o poslovanju, zaključnim računima i bilanci Zagreb 1937, 1938, 1939.

¹⁴⁵ Ur. l. št. 269/1919.

¹⁴⁶ Ur. l. št. 632/1919.

¹⁴⁷ Ur. l. št. 244/1921; Sl. N. št. 160/1921. V čl. 5 je izdana uredba predpisovala, da mora zavod v Ljubljani, ki je dobil s to uredbo naslov Pokojninski zavod za nameščence v Ljubljani, s 1. januarjem 1919 prevzeti v Sloveniji in Dalmaciji vse dolžnosti in pravice pokojninskih zavodov, ki so imeli svoje sedeže v inozemstvu.

¹⁴⁸ Zakonodajni odbor narodne skupščine Kraljevine SHS je 28. decembra 1921 popravil in dopolnil uredbo o začasni ureditvi pokojninskega zavarovanja nameščencev na bivšem avstrijskem ozemlju Kraljevine SHS in jo izdal kot zakon o pokojninskem zavarovanju nameščencev za Slovenijo in Dalmacijo. V bistvu je bil zakon le prirejen novemu teritorialnemu okviru. Zakon je bil izdan 12. maja 1922 (Ur. l. 66/190 — 1922, str. 449; Sl. N. št. 125/1922).

¹⁴⁹ Letno poročilo Pokojninskega zavoda za nameščence v Ljubljani za leta 1919—1924, Ljubljana 1924. Z gradbeno dejavnostjo je začel Pokojninski zavod že leta 1922, ko je nakupil večje število stavbnih zemljišč v Ljubljani in začel graditi stanovanjske hiše pod Rožnikom in na Brinju ter poslovno stavbo poleg Ljubljanske kreditne banke v Ljubljani. Do leta 1941 je zgradil v Ljubljani okrog 20 večjih poslovnih in stanovanjskih zgradb (med njimi leta 1932 zgrajeni Nebotičnik, Šlajmerjev dom), v Kranju 5 večjih poslovnostanovanjskih stavb, v Mariboru in Celju po 4, v Splitu 2, na Jesenicah in v Dubrovniku pa po eno ter nad 40 eno do tridružinskih hišic. Tako je nalagal akumulirane premijske rezerve v nepremičnine, investicijska posojila in deloma tudi v vrednostne papirje; do konca leta 1940 je Pokojninski zavod investiral v nepremič-

Delavske sindikalne organizacije kot nosilci socialne politike in delavske kolektivne samopomoči. Ob nastanku stare Jugoslavije na tem ozemlju ni bilo enotnega nosilca sindikalne socialne politike in delavske kolektivne samopomoči; ta se je v organizacijskem smislu šele oblikoval. Zelo razgibano delavsko gibanje ob koncu prve svetovne vojne ni imelo enotnega vodstva. Razredno delavsko gibanje kot najmočnejše, je bilo razcepljeno med komuniste in socialne demokrate. Ta razcep se je iz političnega vodstva razširil tudi v sindikalno gibanje, ki je bilo razen tega še močno angažirano z organizacijskimi problemi. Nove državne meje so v stari Jugoslaviji združile dokaj heterogeno sindikalno gibanje: homogeno sindikalno organizacijo v Srbiji združeno v nacionalni sindikalni centrali Glavnem fadničkem savezu in heterogene, vendar številčno močne in razrednobojno zelo razvite sindikalne organizacije na ozemlju bivše avstro-ogrske monarhije, ki so bile dotlej vse sestavni del silno centralistično urejenih sindikalnih central izven svojega nacionalnega ozemlja. Po nastanku stare Jugoslavije te sindikalne organizacije niso imele svojih sindikalnih central v Jugoslaviji. Ker je vsa organizacijska struktura vodila v sindikalne centrale na Dunaju in v Pešti, po razpadu avstro-ogrske monarhije in nastanku stare Jugoslavije te sindikalne organizacije niso imele primerne organizacijske strukture za enakopravno združitev v enotno jugoslovansko sindikalno centralo. Zato so lahko posamezni socialnodemokratski sindikalni funkcionarji pri tem združevanju ribarili v kalnem ne glede na želje in interese številnega sindikalnega članstva. Neurejena organizacijska vprašanja pri združevanju razrednega sindikalnega gibanja v novo sindikalno centralo so izkoriščali v boju za ohranitev socialne demokracije in svojih položajev ter s tem povzročali cepitev razrednega delavskega gibanja, ki je bilo revolucionarno usmerjeno in se je na kongresu sindikalnega združevanja, ki je bil od 22. do 23. aprila 1919 v Beogradu, združilo v komunistični Centralni delavski sindikalni svet Jugoslavije (CRSVJ). Ta kongres je bil neposredno po partijskem kongresu, na katerem je bila ustanovljena Socialistična delavska stranka Jugoslavije (komunistov) in vsi delegati partijskega kongresa so bili obenem tudi delegati sindikalnega kongresa.

V Centralni delavski sindikalni svet (Centralno radničko sindikalno veće Jugoslavije — CRSVJ) so se vključili sindikati iz Srbije, Črne gore in Makedonije v celoti; vse socialistične sindikalne organizacije iz Vojvodine, Bosne in Hercegovine in Dalmacije; večina sindikalnih organizacij Hrvatske in Slavonije, ki so se leta 1919 odcepile od Opšte radniškega saveza in osnovale Kartel strokovnih zvez; in železničarjev iz Slovenije.¹⁵⁰ Izven združenega sindikalnega gibanja so ostale organizacije Strokovne komisije iz Slovenije, del organizacij Opšte radniškega saveza in Hrvatskem in seveda nerazredne krščanskosocialistične in narodnosocialistične sindikalne organizacije, ki so predstavljale delavska krila meščanskih strank (JSZ, NSZ, HRS).

nine 131,711.170 din, v posojila 191,197.698 din in 121,666.015 din v vrednostne papirje; dejanska vrednost nepremičnin in vrednostnih papirjev pa je bila še mnogo višja od nominalne. Vsa ta ogromna akumulirana finančna sredstva premijskih rezerv, so bila dejansko kapitalno kritje za bodoče pokojnine in rente nameščencev. Leta 1941 bi poteklo namreč 37 let od uredbe pokojninskega zavarovanja nameščencev (1906) in prva generacija zavarovancev bi pridobila pravico do polnih pokojnin. Premijske rezerve bi se potem zmanjšale na normalno višino. Vendar je vojna ta razvoj prekinila.

¹⁵⁰ Djuro Salaj, Izveštaj centralnog odbora Jedinstvenih sindikata Jugoslavije. Izveštaj na prvom kongresu JSJ 24.—29. oktobra 1948, godine. Sindikalna biblioteka, zv. 27, Beograd 1948, stran 6 (dalje navajam Salaj, Izveštaj).

Natančnejše število vseh sindikalno organiziranih delavcev je zaradi pomanjkanja podatkov zelo težko ugotoviti. Ob združitvi v Centralni delavski sindikalni odbor Jugoslavije (CRSVJ) so srbske sindikalne organizacije združene v Glavnem radniškem savezu (GRS) šteje okrog 6.000 članov; hrvatski Opšte radnički savez (ORS) je štel prav tako okrog 6.000 članov; v Sloveniji je bila najštevilčnejša socialistična Strokovna komisija, ki je štela okrog 17.000 članov; krščanskosocialistična Jugoslovanska strokovna zveza je štela okrog 3.000 članov, narodnosocialistične strokovne organizacije (NSZ) pa precej manj. Na Hrvaškem je bil poleg socialističnega Opšte radniškega saveza številčno močan še Hrvatski radnički savez (HRS), vendar zanj ni točnih podatkov, prav tako ne o številu sindikalnega članstva v Bosni in Hercegovini ter Vojvodini, medtem ko so v Črni gori in Makedoniji šele začeli ustanavljati sindikalne organizacije. Upoštevajoč razpoložljive podatke in po cenzitvi so ob ustanovitvi Centralnega delavskega sindikalnega sveta (CRSVJ) sindikalne organizacije v vsej Jugoslaviji šteje okrog 35.000 članov, če k temu prištejemo še razne profesionalne in nerazredne strokovne organizacije, dobimo okrog 50.000 strokovno organiziranih delavcev. Število je pri vseh sindikalnih organizacijah zelo nihalo. V letih revolucionarnega vrenja in poleta delavskega gibanja je bilo tudi veliko kampanjskega včlanjevanja, le tako moremo razumeti poročila o 250.000 do 300.000 članih Centralnega delavskega sindikalnega sveta Jugoslavije. Rednih in stalno sindikalno organiziranih delavcev je bilo prav gotovo manj. Tako velik osip članstva Centralnega delavskega sindikalnega sveta Jugoslavije po obznani lahko razumemo samo ob upoštevanju tega dejstva.

Združevalnega sindikalnega kongresa 22.—23. aprila 1919 v Beogradu se slovenski socialnodemokratski voditelji niso hoteli udeležiti, ker so menili, da ni bil dovolj pripravljen, tudi centralnega sindikalnega organa za Slovenijo še ni bilo. Strokovna komisija kot taka, je bila ustanovljena šele na kongresu slovenskih socialnodemokratskih sindikalnih organizacij, ki je bil v Ljubljani od 8. do 9. junija 1919. Udeležilo se ga je 87 delegatov, ki so zastopali 17.657 članov, to število se je leta 1920 povečalo na 19.242. Na kongresu so tudi poudarili željo, da bi se združili z drugimi sindikati v Jugoslaviji in da bi se poravnal spor in razdor v samih socialističnih strankah. Strokovna komisija je odklanjala centralistično sindikalno združevanje in dosledno zastopala načelo federalizma v delavskem sindikalnem gibanju. Šele 28. marca 1920 so na plenarni seji Strokovne komisije sprejeli sklep, da se Strokovna komisija v celoti z vsemi svojimi organizacijami vključi v CRSVJ. Ta združitev pa je bila izvedena šele pozneje in niti ne za dolgo.

Takoj po vukovarskem kongresu KPJ (20.—24. junija 1920) bi moral zasedati tudi Centralni delavski sindikalni svet Jugoslavije (CRSVJ), vendar je mogel zaradi nasprotovanja oblasti zasedati šele od 26. do 28. junija 1920 v Beogradu. Te sindikalne konference so se udeležili tudi 4 delegati iz Slovenije. Na plenumu 29. junija 1920 je Centralni delavski sindikalni svet Jugoslavije sprejel v svoj sestav celotno razredno sindikalno gibanje v Sloveniji, ki je bilo združeno v Strokovni komisiji.

Kljub temu da so na tej konferenci soglasno sprejeli solucijo o združitvi vseh strokovnih organizacij, so se sindikalni voditelji temu združevanju upi-

rali in so bili združevalni kongresi posameznih strokovnih zvez končani šele decembra 1920. Rudarji so se bili združili že 21. maja 1920 na svojem kongresu v Slavonskem Brodu. Kovinarji, gradbinci, lesni delavci, tekstilci in usnjarji so se združili v posamezne strokovne zveze do oktobra 1920, živilski delavci novembra in grafični delavci 6. decembra 1920. Večina združenih strokovnih zvez se je takoj priključila rdeči sindikalni internacionali (Profinterna), nobena pa se ni izjavila za amsterdamsko sindikalno internacionalo.¹⁵¹

Z obznano (29. decembra 1920) je bilo med zasedanjem ustavodajne skupščine prepovedano vsakršno delovanje KPJ in vseh njenih političnih in strokovnih organizacij. Ker je bil Centralni delavski sindikalni svet v neposredni povezavi s KPJ, je oblast zaprla in zapečatila prostore številnih delavskih sindikalnih organizacij. To je bil hud udarec za delavsko gibanje.

Številnim intervencijam in protestom v parlamentu in izven njega je morala oblast popustiti in 24. maja 1921 dovoliti delovanje delavskih strokovnih organizacij, toda le tistih, ki niso bile povezane s partijo in neodvisne od KPJ, kar so morale dokazovati s spremenjenimi društvenimi pravili in statuti. Centralni delavski sindikalni svet Jugoslavije je poskušal čimprej obnoviti svoje delo, pri čemer pa ga je oblast ovirala. Po velikem prizadevanju takrat že ilegalne KPJ in 12 sindikalnih zvez, ki so ostale na platformi revolucionarnega razrednega boja, je bila 14. septembra 1921 v Beogradu konferenca, kjer so izvolili Medstrokovni sindikalni odbor Jugoslavije (MSOJ) kot novo začasno sindikalno centralo; 27. oktobra 1921 so sprejeli nova pravila, po katerih sindikati niso bili povezani z nobeno stranko, torej neodvisni. Nato so začeli na terenu organizirati neodvisne strokovne organizacije. V Sloveniji je bila 10. novembra 1922 ustanovljena Zveza neodvisnih strokovnih organizacij za Slovenijo. Na kongresu 7. decembra 1922 se je zbralo 62 delegatov neodvisnih strokovnih zvez železničarjev, rudarjev, kovinarjev, stavbincev, lesnih delavcev in brivcev. Glavni poudarek delovanja je bil usmerjen v ustvarjanje enotne fronte proletariata.¹⁵² Od 27. do 29. januarja 1923 je bila v Beogradu konferenca neodvisnih sindikatov, na kateri se je Medstrokovni sindikalni odbor kot začasna sindikalna centrala preimenoval v Centralni delavski sindikalni odbor Jugoslavije (CRSOJ). Na tej konferenci so bili zastopani tudi Slovenci. Tako so nastali neodvisni sindikati, ki jih je vodila KPJ.¹⁵³

Medtem so socialisti nemoteno obnovili svoje sindikalne organizacije in prevzemali delavske domove, arhive in premoženje zaprtih delavskih strokovnih organizacij. Od 4. do 5. septembra 1921 je bila v Zagrebu konferenca predstavnikov Glavnega radniškega saveza (GRS) iz Beograda in Sarajeva, Opšte radniškega saveza (ORS) iz Zagreba in Strokovne komisije (SK) iz Ljubljane ter Zveze privatnih nameščencev Jugoslavije, kjer so sprejeli sklep, da priznavajo amsterdamsko sindikalno centralo. Na konferenci 7. in 8. januarja 1922 so ustanovili Glavni radniški savez Jugoslavije (GRSJ) kot svojo sindikalno centralo v Jugoslaviji; GRS v Beogradu in Sarajevu, SK v Ljubljani in ORS v Zagrebu so postali njegovi pokrajinski organi.

Tako sta odslej obstajali dve razredni sindikalni centrali: komunistični Centralni delavski sindikalni odbor Jugoslavije (CRSOJ) in socialistični Glavni

¹⁵¹ Salaj, Izvještaj, stran 7.

¹⁵² Strokovna borba z dne 17. decembra 1922.

¹⁵³ Salaj, Izvještaj, stran 10.

radnički savez Jugoslavije (CRSJ). Obstoj dveh sindikalnih central in nezaupanje med obema smerema razrednih delavskih sindikatov je slabilo delavsko strokovno gibanje. Članstvo je upadalo pri obeh. Medtem ko je Strokovna komisija leta 1920 štela 19.242 članov, jih je konec leta 1921 le še 10.608, leta 1922 8.722 in leta 1932 7.885.¹⁵⁴ Tudi število neodvisnih strokovnih organizacij je upadalo in jih je bilo konec leta 1923 le še 3.700 do 4.000. Neodvisni sindikati v vsej Jugoslaviji so leta 1922 šteli 26.481 članov, konec leta 1923 pa 23.430. Medtem pa je število zaposlenih delavcev hitro naraščalo; vedno večje število delavcev je ostajalo sindikalno neorganiziranih.

Krščanskosocialistične delavske strokovne organizacije združene v Jugoslovanski strokovni zvezi (JSZ) so po nastanku stare Jugoslavije nemoteno nadaljevale svoje delo, tudi po obznani in zakonu o zaščiti države, prav tako narodnosocialistične v okviru Narodne socialne zveze (NSZ).

Delavske strokovne organizacije kot nosilke socialne politike so v tem razdobju razvile zelo veliko dejavnost. Sklenile so več sto kolektivnih pogodb, v katerih so delavstvu priborili nove pravice, zboljšanje delovnih in življenjskih razmer in se borile za izvajanje celotne socialne zakonodaje kot na primer: za popolno izvedbo osemurnega delavnika, zboljšanje akordnega sistema, zboljšanje aprovizacije, redno izplačevanje mezd, ureditev in spoštovanje odpovednega roka, ureditev delavskih stanovanj, priznanje 1. maja za delavski praznik, priznanje delavskih zaupnikov, priznanje delavskih strokovnih organizacij. Vendar sklepanje kolektivnih pogodb ni bilo lahko in enostavno. Delavske strokovne organizacije so morale poprej voditi številna mezdna gibanja in stavke. Leta 1919 so vodile 38 mezdnih gibanj in 11 stavk, v katerih je sodelovalo okrog 10.000 delavcev; uspešno končanih in s kolektivno pogodbo zaključenih mezdnih gibanj je bilo 33 in 3 stavke, 9 stavk pa se je končalo le z delnim uspehom. Leta 1920 se je število mezdnih gibanj in stavk povečalo, v njih je sodelovalo že prek 20.000 delavcev. Leta 1921 je bilo že 87 mandatnih gibanj in 20 stavk, v njih je sodelovalo okrog 19.000 delavcev. Tudi v vsej Jugoslaviji je število mezdnih gibanj in stavk rastlo. Leta 1921 so bila mezdna gibanja v 747 podjetjih z 29.091 delavci, leta 1922 v 942 podjetjih s 47.914 delavci in leta 1923 že v 1.080 podjetjih z 52.645. Še bolj je naraščalo število stavk. Leta 1921 so bile v 74 podjetjih s 17.947 stavkajočimi delavci, leta 1922 v 220 podjetjih s 40.477 stavkajočimi in leta 1923 v 726 podjetjih z 18.193 stavkajočimi delavci. V naslednjih letih je bilo manj mezdnih gibanj in stavk, tudi število sodelujočih delavcev se je zmanjšalo.¹⁵⁵

Znatna je bila tudi dejavnost strokovnih organizacij na področju delavske kolektivne samopomoči.

Po nastanku stare Jugoslavije se je med delavstvom še nekaj časa nadaljevalo živahno združeno gibanje. Socialistično konsumno društvo za Slovenijo je ustanavljalo svoje podružnice in prodajalne v vsej Sloveniji. Od leta 1919 do 1922 je odprlo 34 novih združnih prodajal in imelo 17.070 članov. Konsumne zadruge iz Zagorja, Trbovelj in Hrastnika so se spomladi 1922 združile v Splošno konsumno društvo Posavje. Vendar sta že naslednje leto Trbovlje in Hrast-

¹⁵⁴ Ujedinjeni sindikati, 15. januarja 1926.

¹⁵⁵ Godišnjak o radu ministarstva socialne politike u god. 1918—1921, III. deo, Izveštaj inspekcije rada, Beograd 1922, str. 332—461. Navedeni podatki se nanašajo samo na obrate, ki so bili pod pristojnostjo inspekcije deja — torej v glavnem samo na industrijske (tovarniške) delavce, ne pa tudi na železničarje, rudarje in topilničarje, monopolske delavce in državne uslužbenice.

nik izstopila in je v konsumnem društvu Posavje ostalo le še Zagorje z 878 člani, Loka s 180 člani in Velenje s 162 člani. V Trbovljah je bila ustanovljena Stavbena, gostilničarska in konsumna zadruga Delavski dom v Trbovljah, ki pa je imela le 418 članov. Konsumno društvo rudarjev v Hrastniku pa je imelo 178 članov.

Ustanovljenih je bilo tudi nekaj novih produktivnih zadrug. V Ptujju so delavci s pomočjo Konsumnega društva za Slovenijo novembra 1920 ustanovili Zadrugo za izdelovanje perila Delta, ki je imela 12 članov, v Celju pa leta 1921 Produktivno zadrugo krojačev s 4 člani. V Ljubljani je bila na iniciativo Antona Kristana 31. decembra 1921 ustanovljena Prva delavska pekarna v Ljubljani, ki je imela 66 članov. Ljubljanski kleparji so osnovali meseca marca 1922 Produktivno zadrugo kleparjev, inštalaterjev, kotlarjev in krovcev v Ljubljani, imela je 61 članov. Leta 1923 se je preimenovala v Jugometalijo r. z. z o. z.¹⁵⁶

Do leta 1923 so socialisti ustanovili 6 tako imenovanih stavbinskih zadrug, ki so imele namen gradnjo, prevzem ali nakup delavskih domov in gostiln in vodenje njihovega poslovanja. Stanovanjske zadruge, ki so se včasih tudi imenovale stavbinske, so ustanavljali pozneje. Železničarji pa so na pobudo Josipa Petriča že pred vojno osnovali v Ljubljani podružnico dunajske zadruge za zidanje enodružinskih hiš in gradili predvsem v Zeleni jami. Po vojni je prišla zadruga pod sekvester. Konsumna zadruga železničarjev v Ljubljani je nato ustanovila stanovanjsko zadrugo Bajtár.¹⁵⁷ Leta 1924 je bila v Ljubljani ustanovljena stavbna in kreditna zadruga Stan in dom z 200 člani.¹⁵⁸

Kreditnih zadrug in posojilnic socialisti niso ustanavljali. Pač pa je bila 28. decembra 1920 ustanovljena Zadružna banka, ki je bila delniška družba pod predsedstvom Antona Kristana z osnovno delniško glavnico 5 milijonov K, leta 1923 pa se je zvišala na 12 milijonov K (3 milijone dinarjev). Banko so ustanovile socialistične delavske konsumne in produktivne zadruge in Splošno kreditno društvo v Ljubljani.

Delavske zadruge, ki so bile v rokah socialnih demokratov in so bile prej večlanjene pri Osrednji zvezi avstrijskih konsumnih društev na Dunaju, so po nastanku Stare Jugoslavije ustanovile Zvezo gospodarskih zadrug za Jugoslavijo. Zveza gospodarskih zadrug je imela leta 1923 28 raznih zadrug z 22.112 člani leta 1924 20 zadrug z 22.937 člani.¹⁵⁹

Komunisti niso ustanavljali konsumnih zadrug in nasploh delavskega združništva niso podpirali in razvijali. Znane in pomembne pa so zadruge za izgradnjo delavskih domov iz leta 1920 in produktivna zadruga kranjskih tekstilcev iz leta 1936. Leta 1920 so komunisti v Trbovljah ustanovili zadrugo Rudarski dom r. z. z o. z. Ta zadruga je zgradila v Trbovljah lep rudarski dom, ki so ga orjunaši leta 1924 zažgali. V Ljubljani so komunisti ustanovili zadrugo Železničarski delavski dom, ki je kupila hišo na Turjaškem trgu, kjer je ljubljanski proletariat dobil svoj delavski dom.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Kristan, Delavsko združništvo v Sloveniji, str. 16, 22, 26—29.

¹⁵⁷ Letno poročilo upravnega in nadzornega odbora Nabavljalne zadruge uslužbencev državnih železnic v Ljubljani. Zadrugar, (posebna izdaja), Ljubljana 9. aprila 1932.

¹⁵⁸ E. Podkrajšek, Namen »Stan in doma«, Zadružna knjižnica, zv. XII, Ljubljana 1926; Stan in dom. Zadružna knjižnica, zv. VI, Ljubljana 1924.

¹⁵⁹ Kristan, Delavsko združništvo v Sloveniji stran 24; Vlado Valenčič, Pregled našega združnega gibanja in stanja. Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1938, stran 461.

¹⁶⁰ Kristan, Delavsko združništvo v Sloveniji, str. 9, 22.

Krščanski socialisti so po prvi svetovni vojni nadaljevali z ustanavljanjem delavskih konsumnih društev in odpiranjem novih prodajaln. Ustanovili so Konsumno društvo za Ljubljano in okolico, ki je imelo leta 1923 40 prodajaln, v tridesetih letih pa le še okrog 30. Prvo ljubljansko delavsko konsumno društvo pa je leta 1921 odprlo svojo združeno prodajalno tudi v Trbovljah. Ustanovili so tudi Osrednjo čipkarsko zadrugo za razprodajo izdelkov čipkarij iz Horjula, vrhniške okolice, Poljanske doline in Žirov. Zelo se je povečalo tudi število stavbnih zadrug, vendar večina teh zadrug ni imela namena reševati stanovanjskih problemov delavstva, pač pa so v okviru klerikalnega združništva služile kot formalno pravna podlaga za pridobivanje sredstev za financiranje zgradb Prosvetne zveze, katoliških domov in drugih zgradb klerikalnega združništva.¹⁶¹

Narodnosocialistična Splošna gospodarska zadruga za Slovenijo s poslovnicami v Sevnici, na Bledu in v Žireh, Jugoslovanski kreditni zavod, ki ga je leta 1923 prevzela Jadranska banka, in Savez nabavljajških zadruga so bile nepomembne združne organizacije narodnosocialističnega uradništva.¹⁶²

Delavsko združništvo se v času med obema vojnama ni razvijalo več s takim poletom kot pred prvo svetovno vojno. Njegovo napredno in pozitivno stremljenje je zbledelo in se utapljalo v koristolovstvu in političnih nasprotjih. Krščanskosocialistično delavsko združništvo, ki je bilo v okviru klerikalne Zdržne zveze, se je v njej utapljalo in v tem okviru ni moglo dobiti večjega pomena. Socialistično delavsko združništvo pa je po prvi svetovni vojni zelo trpelo zaradi razcepljenosti delavskega razreda. Socialna demokracija, ki je razumljivo imela v rokah vso organizacijo delavskega združništva in vodilne položaje v konsumnih društvih, se je v boju z naprednim krilom delavskega gibanja opirala ravno na delavska konsumna društva in jih uporabljala za svojo materialno oporo. Izkoriščala jih je tudi za svoje politične akcije. V letih 1920—1922 je socialistično delavsko združništvo štelo okrog 22.000 članov, kar ni moglo biti čisto brez pomena za politično usmerjenost delavstva. Ne konsumne zadruge, pač pa njeni voditelji, ki so vztrajali na politiki socialne demokracije, so bili negativen pojav v delavskem gibanju dvajsetih let.

Državna represija. Že ob svojem nastanku je stara Jugoslavija podedovala velika nerešena socialna vprašanja delavstva, ki so se z leti še kopičila in zaostrovala, ker jih nova država ni ustrezno in v zadostni meri reševala. Take razmere so povzročale nezadovoljstvo delavstva, ki se je kazalo v odporu, stavkovnem gibanju, političnem nezadovoljstvu, organiziranju in revolucionarni usmerjenosti. Te zunanje znake nerešenih socialnih vprašanj je stara Jugoslavija skušala reševati oziroma zatirati z represivnimi merami. Obznana z dne 29. decembra 1920 in zakon o zaščiti države z dne 2. avgusta 1921 sta bila dva najboljše ukrepa v tej smeri. Kakšne posledice je imela za delavski razred obznana na socialnopolitičnem področju, zelo dobro razkrivajo poročila inšpekcije dela.

Osrednji inšpektor dela ing. Alojzij Štebi je v uvodu letnega poročila Osrednje inšpekcije dela za leto 1921 med drugim ugotavljal: »Po poročilih

¹⁶¹ Prav tam; Ivan Mohorič, Pozicije klerikalne stranke v slovenskem gospodarstvu med dvema svetovnima vojnama. Tipkopis 172 stran v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

¹⁶² Kristan, Delavsko združništvo v Sloveniji, stran 23.

vseh inšpekcij dela je bilo to leto za velik del delavstva prav katastrofalno, ker je obznana razgnala večji del sindikalnih organizacij. V interesu delavstva in same industrije bi bilo, da se to izjemno stanje čimprej ukine in se z zakonom regulirajo pravice delavcev do združevanja in pravice svobodnega gibanja. Vse inšpekcije dela trdijo, da zapiranje sindikalnih in kulturnih organizacij ni niti malo koristilo, pač pa nasprotno, prizadejalo veliko škodo vsemu delavstvu, a tudi samemu razvoju industrije.

Že prejšnje leto smo poročali, da se delavstvo vse bolj intenzivno izkorišča in da se njegovo delo vse bolj specializira, da zakonodaja ni šla vzporedno z razvojem delavskega vprašanja, ker naši zakoni v večini primerov poznajo samo pravo delavcev kot posameznikov, ne pa tudi njihovih organizacij in njihovih članov. O kolektivnem delovnem pravu, o pravicah, ki jih delavec pridobi s tem, ko pripada delavskim organizacijam, ne govori noben zakon. A prav organizirani delavec je oblika, v kateri se danes delavec javlja.

Neobhodno je potrebno, da se z zakonom zaščitijo kolektivne pogodbe sklenjene med delavskimi organizacijami in podjetniki. Po vsem tem je jasno, da se v tem letu ne more navesti nič zadovoljivega glede pravic delavca na delovnem mestu in da se je v primerjavi s prejšnjim letom položaj delavstva v tem pogledu znatno poslabšal.¹⁶³

Zaradi tega je delavstvo z velikim pričakovanjem sprejelo uredbo o delavskih zbornicah, od katerih je pričakovalo, da bo prek njih lahko sodelovalo v javnem življenju, kar ni moglo oziroma smelo prek svojih strokovnih organizacij. Toda tudi tu je bilo delavstvo razočarano. Namesto svojih delavskih zbornic so dobiličasne delavske zbornice z imenovano upravo; oblast je imenovala upravo in določila denarna sredstva za njihovo delovanje.

O neposrednih posledicah obznane na poslabšanje delovnih in življenjskih razmer delavcev v podjetjih je ugotavljal ing. Štebi v omenjenem poročilu tole: »Naravno da je bilo v tem delu v primerjavi s preteklim letom mnogo več primerov, da so bili delavci odpuščeni iz političnih razlogov, kot na primer zaradi njihovega političnega udejstvovanja izven delovnega mesta. Intervencije inšpekcije dela so v vseh teh primerih ostale brez vsakega rezultata; podjetnik bi odkrito rekel, da je delavca odpustil zato, ker je komunist. Pred obznano je podjetnik navajal za vzroke takih političnih odpustov popolnoma drugačne razloge, ki jih ni bilo mogoče kontrolirati. Po obznani pa je odkrito navajal politično pripadnost delavca kot razlog odpusta.«¹⁶⁴

Položaj delavskih zaupnikov z zakonom še ni bil enotno urejen; v Sloveniji, Bosni in Hercegovini so ostale v veljavi uredbe pokrajinskih vlad o delavskih zaupnikih, v drugih pokrajinah pa ta delavska ustanova sploh še ni bila vpeljana. Inšpekcije dela v Bosni so poročale, da je delovanje delavskih zaupnikov ugodno vplivalo na zboljšanje delavskega položaja. Po obznani je inšpekcija dela v Sarajevu poročala, da so nastale težave tudi v tem pogledu, ker se je nasploh menilo, da so z ukinitvijo delavskih strokovnih organizacij ukinjeni tudi delavski zaupniki. Celo delavci sami se v mnogih primerih niso pustili več voliti za delavske zaupnike, ker so se bali, da bi se s tem preveč izpostavili, kar bi jim pa škodilo.

¹⁶³ Godišnjak o radu ministarstva socijalne politike u god. 1918—1921, III. deo, Izveštaj inšpekcije rada, Beograd 1922, stran 124.

¹⁶⁴ Prav tam, stran 119.

O ugodnih rezultatih glede delavskih zaupnikov je poročala inšpekcija dela v Ljubljani, ki je navajala, da je obstajalo veliko število podjetnikov, ki so na osnovi dolgoletnih izkušenj spoznali, da so delavski zaupniki v podjetju potrebni. V nekaj primerih se je ta delavska ustanova razširila na ta način, da so ob sodelovanju podjetnikov ustanovili stalne paritetne komisije za reševanje sporov med podjetniki in delavci.¹⁶⁵

Osrednji inšpektor ing. Štebi je glede vpliva obznane ugotavljal še tole: »Vpliv obznane se je čutil tudi na področju delavskih podpornih ustanov in strokovno-kulturnega udejstvovanja delavcev. Delavstvo, ki je izgubilo pravico združevanja, bilo depremirano zaradi razpuščanja organizacij in v spoznanju, da je izgubilo razredno moč, ki jo je imelo pred obznano, se sploh ni poskušalo boriti s podjetnikom glede drugih zahtev; omejevalo se je edino na borbo za mezidni čas v okviru zakonskih predpisov. Tudi če bi delavstvo zahtevalo samo ustanove za svoje blagostanje, bi bilo v nevarnosti, da se tudi tem zahtevam pritakne komunistični karakter in prevratne ideje, ki naj bi ogrozile obstoj podjetij. Ta pobitost se je razširila tudi na delavske struje, ki niso imele nobenih zvez z ekstremnimi in političnimi organizacijami, pa celo tudi na one, ki so bile na kulturno višji stopnji in od katerih se je pričakovalo, da bodo za vzor kulturno zaostalejšim delavskim slojem.«¹⁶⁶

Glede delavskih kulturnih ustanov so vse inšpekcije dela ugotovljale, da se v primerjavi s prejšnjim letom ni nič spremenilo, da se je celo poslabšalo, kar da je treba pripisati že večkrat omenjeni obznani. Dokler so obstajale delavske strokovne organizacije, je bila v vsakem večjem delavskem centru osnovana kakšna delavska dramska skupina ali kakšno delavsko pevsko društvo; bila so predavanja, konference itd. Z obznano je vse to prenehalo. Posamezne organizacije so imele tudi svoje knjižnice, ki so včasih vsebovale samo politično literaturo, najpogosteje pa tudi strokovno literaturo in beletristiko. Z obznano so bile zaprte tudi te knjižnice.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Prav tam.

¹⁶⁶ Prav tam stran 126.

¹⁶⁷ Prav tam.

EINIGE ARTEN VON LÖSUNGEN SOZIALER ARBEITERFRAGEN IN SLOWENIEN BIS 1922

Zusammenfassung

Im Aufsatz werden einige wichtigere Arten von Lösungen sozialer Arbeiterfragen in Slowenien von den Anfängen der Industrialisierung in der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Jahre 1922 behandelt, als im alten Jugoslawien neue einheitliche soziale Gesetzgebung an Stelle der vorherigen österreichischen in Kraft trat.

Im einleitenden Teil wird die Definition der sozialen Arbeiterfrage wie auch einzelner Methoden zur Lösung derselben behandelt, und danach werden allgemeine sozialpolitische Massnahmen von Seiten des Staats als Träger der Sozialpolitik und von Seiten seiner Institutionen der Sozialdienste für konkrete Ausführung verabschiedeter sozialpolitischer Massnahmen besprochen. Solche Dienste waren Arbeitsinspektionen, öffentliche Arbeitsbörsen, Arbeiterkammern, Arbeiter-Vertrauensleute, Institutionen der Sozialversicherung. Weiter werden Gewerkschaftsorganisationen als Trägerinnen der Sozialpolitik und der kollektiven Arbeiter-Selbsthilfe (kollektive Verträge, Arbeiter-Unterstützungsvereine, Arbeiter-Konsumgenossenschaften) behandelt. Zuletzt werden auch auffallendste staatliche repressive Massnahmen zur Unterdrückung von äusseren Zeichen ungelöster sozialer Fragen dargestellt.